

Сыдык Карачев

ЭРКСИЗ КҮНДӨРДӨ

I

Ачык аяз, күзгү түн...

Учу-кыйыры билинбеген, жайылган жазык теңизинин кучагында жаркырап-жайнап ай мелтирейт. Табиятты күмүш нурга чомдуруп, акырын, салмак менен кулачын жайып, жалтырап кетип бара жатат.

Ай нурунун жерге себилген жанга жагымдуу, көзгө көрүктүү сүттөй аппак шооласы менен жымжырттык ичине көмүлгөн жер жүзү жашырын, терең бир сыр ичинде термелип, көргөн бир жандын көңүлүн кытыгы-лап, боюн балжытып, черин таркатып, өчпөс-түгөнбөс шаттык, кубаныч туудурат.

Суулар, талаалар, токойлор айдын ажаардуу нуру астында тынччылык, сырдуу, шыйкырдуу муңга оролуп шир-ин, таттуу уйкуга берилген.

Күз мезгилинин көңүлсүз боштугу, ич күйдүргөн көрүнүштөрү түнкү айылдын жарыгы менен аралашып, жер жүзүн башка бир түс, башка бир ыраңга киргизген.

Тегеректин баары жымжырт... «шырп» эткен добуш жок. Ыраакта баштары көк тиреген типтик зоолуу бийик капчыгайлуу тоолор элес-булас көрүнүп, туманданып калкып турушат.

Тептегиз жайылып, кулачын керип мемиреп, мелтире-ген күзгү көл көйкөлүп, кара көк тартып жатат. Кечеки конур салкын сыдырымдын эркелеген зпкини менен ча-чылРан берметтей болуп кооздолуп, айдын күмүштөй аппак нурлары астында жоош жумшак термелип жатат.

Сыдырым менен теңселип, көйкөлгөн көлдүн тентек толкундары жар четине келип кагылып, кечки саламын

айтышат. Тобушсуз, үнсүз сүйлөнүп, түнкү жашырын, терең сырларды шыбырайт. Жар менен сырдашып көлдүн муңдуу, сырдуу кечки жымжырттыгы кызыкчылыгын зоок кылат... Ал сырларга өзүнүн да тең ортоктугун бил-ирет...

Тоонун сай-сайынан, өрдөштөрүнөн жакага карай жол тарткан кечки, таза сыдырым жел аралады. Жел жыдырып, суу бойлоп, бел ашып жер-дүйнөнү кезип тамаша кылды. Бир жерден алган кабарын экинчи бир жерге таркатып, кыдырмачылык кыла баштады.

Асмандагы эсеп жеткис сан жылдыздар, айдын жарыгы менен агарыңкыраак тартып турган көк дүнүйөсү-нүн ар бир бүрчүгүнөн, ар бир тушунан көз ирмешти. Бир-бири менен эрегишкендей болуп нурларын чачып, жымылдашып, балкып турушту. Жер жүзүндөгү жан-жаныбарлардын баарына ачык чырай, жылуу жүз менен карашты.

Табияттын баары таттуу, ширин уйкуга талып, шумдуу, сырдуу, оор, жымжырт жер жүзүн өзүнө багынтып, бой көтөрүп, өкүм сүрүп турду. Бүгүнкү түндү бүт бой-дон өзү бийлеп, ээлеп алган өңдөнүп, эч бир нерсенин алдында баш ийбей турган сыяктанып, теребелдин баарын өз кучагына алды.

Жумурай журт, телегейдин баары текши уйкуга талып, артыкча бир этибардык менен үнсүз, тынышсыз тынччылыкка берилди. Алда кандай бир немени тыңшап жаткан өңдөндү. Көптөн көңүл коюп демин чыгарбай күтүп турган нерсенин тынчын албас үчүн табият да талыкшып моюн сунуп жатты.

Жымжырт, тынччылык теңдиги бара-бара өзгөрө, бузула баштады. Алыста, алда кайда, бирөөнүн муңдуу, угумдуу үн менен созуп-созуп муңканып айткан ыры угулгансыды... Зарыккан, камыккан көңүл менен жүрөктүн эң терең түпкү, ичке жерлеринен чыккан муң-зар, калың жымжырт арасынан толкунданып, угулар-угулбас.

Бул муң, бул зар - ал үн... ал адамдын аргасы кеткендеги үнү.

Бул үн — жазмыштын жарамсыз чеңгелинде, жаны-тени жат бир душмандын колуна эриксиз түшүп бара жаткандагы кешиги жоктун үнү... бул үн — дүнүйөнүн таш боор, кара жүрөк залым адамдарынан тоюп, турму-шунан жазыксыз аша кечип, келирки өмүрүнөн амалсыз кол шилтеп, жанынан кечкен адамдын үнү...

Бул — эски каада, эски жорук-жосундун бузукчу-лугунун кесепетинен жадаган, күчсүз бөнденин күйгөн-дөгү үнү... бул, арбак-кураан намысы деген чирик ойлор-дун аярдуу курманы; жаңыдан бүрүн төгүп, гүлдөп, атыр жытын буркурагып, үлбүрөп ачылып келе жаткан байчечектин мезгилсиз соблуп, куурагандыгы ушу...

Бул — көк мелжиген аскар тоолордо убайымсыз кайгысыз таштан-ташка секирип, көк кашка булактардын тунук суусун ичип, сансыз көк шибердин көгүн оттоп жүргөн кийиктин, ырайымсыз мергендин огуна дуушар болуп, карагаттай кара көздөрүн моймолжугутуп караган-дагы каргыш үнү.

Бул — табиятты мундуу үнү менен таң калтырып, угумдуу күүсү менен эритип, такшып-такшып сайраган акын булбулдун ашык жары кызыл гүлдүн таң алдында-гы ачылганын көрбөн калган кездеги заардуу-мундуу, дарттуу арманы...

Калың жымжырт арасында, табияттын сырдуу, шум-дуу түнүндө угулган аянычтуу коңур үн бир көтөрүлдү, бир басылды. Бара-бара түнкү оор, салмак тынччылык ичинде күңгүрөнгөн, бышактап ыйлаган өңдөнүп барып таптакыр тим болду...

Үн басылды...

Кулак, мурунду кескендей болуп тегерек мурунку калыбына түштү, табиятты баштагыдан бетер шумдуу, коркунучтуу салмак басты.

Түнкү сыдырым үстөм келип, жеңгенин кубаттаган-дай болуп, акырын гана жумшак желаргы жүрүп кетти.

Асмаадагы жаркырап, жалтырап, күмүш, нурларын жер жүзүнө аябай чачып жаткан ай дагы, бул түнкү кокусунан

келип чыккан сырга таң калгандай болуп, каба-гын чытып, күүгүмдөнө баштады. Барган сайын жер үстүнөн шооласын тартып ыраакта, оолактап күн батыштагы жер менен көктүн кошулган жарине карай бет алды.

Айдын оолактап, четтегенин көргөн зоокчул жылдыздар баштакыдан да күчөп, нурларын арттырып, биринен-бири озууга тырышып жымылдашты...

Жердин үстү кара кочкул түскө кирип, калың, кара көлөкө менен оролуп, кабагын карыш салып, капа болгон өңдөнүп, акырындап караңгылыктын кучагына кире баштады.

Көлдүн ичиндеги дүнүйө менен убара болуп, тышкы дүнүйөдөн кабарсыз, убайымсыз жүргөн ак балыктар, айга карай секиришти. Суунун үстүн жыбыратып, чабактап, оюн салышып, батып бара жаткан ай менен амандашты... Ага кирсиз, күнөөсүз көңүлдөрүнөн чыккан соңку саламдарын жибершти...

Тегерек дагы тынч... дагы жымжырт...

II

Шаркырап аккан чоң суунун оң четиндеги жайкалган көк чөптүү сазга жайыла конгон көп айыл. Катар тизилген солдаттардай болуп бирөөнүн артынан бирөө сап тартып кеткен ак күмбөздөй болгон келишимдүү боз үй-лөр. Ал үйлөрдүн суу жактагы четинде койлор түнөй турган орун. Анын эки жагында тартипсиз тигилген беш-алты алачык. Айылдын кыбыла жагындагы обочороок булуңда кулундарды байлай турган желе. Керүнгөн айылдын орто чениндеги эки-үч жердеги мамыда ээр-токумдуу бир Топ сындуу аттар байланып турат.

Таң атып, жер-жердин баары күндүн алтын аралаш мала кызыл нурлары менен толуп келе жатат. Күндүн нуру менен чөпкө түшкөн кыроолор жылтылдап, күмүштөй болуп жаркырашты, эртең мененки салкынчарак же-ларгы чөптөрдү түнкү терең уйкусунан терметип ойгот-ту. Чөптөргө түшкөн кыроолор тамчы-тамчы болуп мөл-түрөп жерге куюлду.

Табият ойгонду. Мурунку күндүн күндүзгү турмушу ага кайта келди. Жан кирди... аракет, турмуш жаңырды...

Тегеректеги элдин баары күндүзгү аракетке камынып, ар ким өз оокат-тиричилигине карай бет алып, туш-туш жакты көздөй тарап жатышат. Күзгү аштык басты-руу, чөп үйүү, кыштоону оңдоп, кышкы конушка даярдануу, алган аштыкты кыштоого жеткирип, оро казып көмүү мезгили. Ошондуктан эч колун куушуруп, тобокел кылып бекер жүргөн киши көрүнбөйт. Журттун баары аракетте, кызматта. Кырчылдаган кышты, мурунтан камынып, камылганы жеп каршы алуу сарамжалын кылып жатышат.

Жумуштун кызуу мезгили болгондуктан башка жердеги айыл-апалардын баары өз иштерине кетишип, камылга жеп жүрүшсө да, биздин жогорку айылдан талаага карай жөнөгөн киши түк көрүнбөйт.

Бүгүн малды таң эртең менен эле талаага чыгарып жиберешти. Короодо мамыда байлануу турган аттардан жана булуңдагы желеде жаткан кулундардан башка мал көрүнбөйт. Адырдагы өтөк-өтөктө жайылып оттоп жүргөн койлор, сайдын башындагы өрдөштү жер көчүрүп кишинеп жүргөн жылкыларга караганда, бул мал-дуу айыл экендиги билинет.

Айылдагы үйлөрдөн бир кирип, бир чыгып кеңеш-кенсип жүргөн эркектер, обочороок жерде учураша калып, шыбырашып күлүшкөн келин-кесектер, бул айылда бир чоң сүйүнчүлүү иш бардыгын көрсөтүп турат.

Күндүн мурду көтөрүлүп, улуу шашкеге жакындаган кезде башка жактагы айылдардан бирден-экиден аттуу кишилер келе баштады. Айылдагы аракет мурункусунан да жанданып, жүргөн-тургандар көбөйүп, элдин карааны артты.

Бул бир дубан элге өзүнүн байлыгы, манаптыгы менен даңкы жайылып, атагы чыккан белгилүү чоң Мамырбайдын айылы. Мамырбай байыртан бери мурдуна суу тийип, суукка тоңбогон атактуу уруунун тукумунан болучу. Байлык-манаптык, сөзгө чечендиги, элге эптүүлүгү аркасында жумурай журттун баарына маалим. Эл ичинде бир дубан

элди бийлеп турган оёздун алдында болсун сөзү өтүмдүү, жугумдуу боло турган. Ошондуктан кулагы уккан, көзү көргөн элдин баары:

— Чыккан жерден чыгат. Болгон жерден болот,—деп айтышчу,

Бул ылакапты билбеген, айтпаган киши аз учурайт. Эки сөздүн биринде Мамырбайды мисал кылып, оозго алып эстеп кетпеген киши жок катарында. Мамырбай ат жалын тартып мингенден баштап эл-журтка, аралаштыг. Жаш чагынан бери «ата дөөлөтү», «ата даңкы» Мамырбайды көтөргөндөн көтөрдү. Бара-бара эл бийлеп, кун ойлоп, бүтүм кылып жүрүп калың элдин көңүлүн өзүнө оодарды, кадыры артты.

Көп ичинде өзүн чынардай көргөн Мамырбай, өзүнөн төмөнкү, жогоркулардын жигин ажыратып, ар кимдин өзүнө жараша мамиле кылууну да элдин баарынан жакшы билет.

Мамырбай отуз жашынан тартып 5—6 жыл удаа болуш, бий болуп турду. Дубандын тобуна катышып, эки дубан арасындагы чыр-чатакты бүткөрүп, дубандан-дубанга маалим болгон. Ар жерде, ар качан:

— Жаман тилден сактасын!— дечү.

Атагын алган болуш болгон кезинде Мамырбайдай үйөзгө жаккан, сөзү өтүмдүү болгон киши жок болду. Жакшылардын үйөздө иши болуп, тагдыры анын колунда болсо, Мамырбайсыз үйөзгө жакын бара алышчу эмес. Макең үйөзгө барып, жакшылардын муңун айтып, ишин орундатканда, андан кадырлуу киши болбой турган. Мындай убактарда өзүнүн да көңүлү көтөрүлүп, башты койкойтуп «корс-корс» күлүп, кубанып калычу. Макең менен бирге үйөздүн алдына барганда, анын жүрөгүнүн тоодой экенине, кадырынын артыгына таң калышып:

— Атааң көрү, Макеңдей бол, үйөздүн алдында тебетейин албай эле, кол берип туруп, кадимки биз менен сүйлөшкөндөй сүйлөшөт,— дешип шилекейлерин агызып, тамшанып келише турган.

Бир үйөздү бийлеп турган кашка баштын алдында мынчалык кадырдуу Макең эл ичинде, топто андан бе-тер баалуу экени белшлүү.

Ошентип Макең бир жагынан улукка жагып, бир жагынан эл ичиндеги чечен, манап болуп доорон сүрдү. Мингени жорго, кийгени асыл, жаткаңы жумшак, капа-кайгы дегендин жытын да билбейт. Мунун үстүнө анын байлыгы да кошулуп, Макең бир кудайдан башка эч кимден коркуп да, жалтанып да көрбөдү.

Макеңдин 300 дөй жылкысы, үч миңдей кою, жыйырма беш төөсү болуп, өзүнүн айтуунча «өлбөс оокат» бар. Ошондой болсо да Макең дүнүйө жыйноодон, башка-баш, малга-мал кошуудан ыраак эмес. Ойлогон ойдон, кескен калыңдан, чыгарган бүтүмдөн Макең, көбүрөөк алууну ар качан зсинен чыгарган жок. Жылкыны беш жүзгө, койду андан бетер көбөйтүүгө Макең ар качак даяр. «Өлбөс оокатты» ого бетер өлбөгүдөй кылууга эки көзү төрт. Беш намаздан кийин ар качан:

— Оок кудай, насыбыңдан куру койбо!— деп бата кыла турган.

Макең кудай берген дөөлөт, наам аркасы менен бей-бечераларды да «куру кол» койбоду. Макеңдин сорпосун, кымызын, сүтүн андып, этек-жеңин кагынып, силкинип жагынгандар көп. Бирок алардын баарына Макең жайыла койбойт. Айылдаш, короолош олтурган он чакты түтүн кедейлер анын түндүгүнө карап турушат. «Кудаанын кулу, Мукамбеттин үмбөтү» болгондон кийин: — Кедей-кембагалдарга колунда барлар жардам кылсын,— деген пайгамбардын кадысын Макең жакшы орундайт. Кедейлерге кою, жылкысы, кара малдарынан саан берет. Аларды жансактатып, оор күнүн жеңил кылууну ойлойт.

— Башкаларга акча чыгарып, бекер чыгым болгондон көрө, саан берсем мал багылуу, аштык айдалуу эмеспи?.. деп боору ачып, жаны кейип, кедейлердин камын ойлой турган.

Ырас, Макеңдин бул оюнда түк калети жок. Ар качан мал багылуу, отун-суу даяр, аштык, чөп үйүлүү. Кедейлердин

карды ток болгондон кийин кайгы да жок. Бекер мал багып, отун алып, суу куюп, бекер саан алга-дарына алар жатып да, туруп да шүгүр кылышат.

— Баатырдын өмүрү узун, дөөлөтү көп болсун, шам-шум эттирип турат,— дешет шордуу кедейлер.

Кедейлер менен кандай сүйлөшүүнү, кандай кучагына тартууну, кандай кылып бөйпөңдөтүүнү Макең беш бармагындай жаттап алган. Алардын ак көңүлдүүлүгүнөн караңгылыгынан пайдаланып, таманын талытып, маңдай терин агызып, бекер иштегенине «саанын» милдет кыла турган.

— Мен болбосом, булар кайда барар эле?.. кырылбас беле, кара таандай болуп,—деп дөөлөттүү кылган кудайга беш намаз сайын кулдук кыла турган.

Эл менен сүйлөшө кетип, айыл-апа, мал-жанга кезек келгенде, Макең көкүрөгүн көтөрүп:

— Көз карамалар, бизде да бир айгыр үйүрү бар,— деп каткырып калычу.

Макең өзү катын жандуураак киши.

Шариятка тууралап, ак нике кыйдырып, кырчындай кыз алган мончоктой үч катыны бар. Алардан көргөн төрт эркек, үч кызы бар. Кыздарынын экөө күйөөгө берилип, бирөө «эрке талтаң» болуп үйүндө турат. Балдарынын экөө үйлөнүп, өз алдынча бөлүнүп, оокаттарын бөлөк кылышат. Ата даңкы, байлык аркасында алар да сорпонун тескейинен кеп салып, адамдын «жаманынан» качышат.

Бөрү баласы — бөрү да.

Мамырбай баатырдын төрт түлүгү түгөл. Байлык, жыргал колдо. Атагы эчен дубанга жайылган. Турмуш—камсыз, кайгысыз. Ичкени кызыл чай, жегени май, көңүлү ар качан жай. Кирпигине кир жугузуп көргөн эмес. Азуусун айга жанып, ааламды өзү бийлеп өмүр сүрөт. Жай жайлоодо, кыштын күнү, карагайдан салдырган заңгыраган ак үйдө өмүрүн өткөрөт.

Макең быйыл пайгамбар жашына — алтымыш үчкө келди. Ошондой болсо да, эти чыйрак, дени таза, сөөгү мыкты, эки

бети кыпкызыл, чүйлүсү казандай. Тепсе тер үзгөндөй күчкүбат алы да бар. Ошондуктан Мамырбай баатыр өзү айткандай:

— Кырчындай болгон кызга ылайык.

Анын атта жүрүшү, баскан-турганына караган убакта, пайгамбар жашына келген кишиге такыр окшобойт.

Макең соңку кезде: - Пайгамбар жашына келдик. Карыдык. Эми тобо-топук кылып, беш намазды үзбөй үйдө жатсам болду. Эми жаштар иштесин. Тизгинди аларга берели, аларда аттаныш көрүшсүн.

Деп ынсапка да келип кала турган. Бирок алган атак, өткөн кадыр, «өлбөс оокат» түтөнгүр, көнүккөн ата-каада калгысы жок.

— Макем келсин, Макем келмейинче иш болбойт,— дешет да турушат, үзөңгүлөш, кадырлаш жакшылар.

Ушенетип баатырдын жаны дале жай таппайт. Макең дале топтон, доо-доомайдан, чыр-чатактан кала элек. Далек андан-мындан олжо алып, жараштырып, бүтөш-түрүп «чырпып» калганды таштай элек.

Баатыр, ушунчалык даңкы жер жарып, журттун ак-сакалы, «көсөмү» болуп «өлбөс оокаты» жеткендей болсо да, турмушунда — бир жашырын кемчилиги бар, өзүнүн ыраазы болбогон жери бар.

«Турмушунда толбогон, капшыты чыкпаган бир жер бар»— деп сай-сөөктү какшатып, жүрөктү дөмпөйтөт да Турат, көңүл чиркин.

Чыны ушул. Бир кемчилик, бир капшыттыш бөксө жери бар. Бул жашырын сыр Макеңдин жүрөгүн көп өйкөйт, көп сар-санаа кылат. Ушул кемчилик, ушул наара-зылык, жатаан-турганда да, беш намазды окуганда да эстен чыкпайт. Көбүнчө соңку убактарда көз алдынан элестеп эле кетпей туруп алды.

Бул кемчиликти, бул нааразылыкты өзү, улуу катынынан башка эч кимге чечилип, айрым-ачык айта элек. Байбиченин теекери сүйрөп, ооздуксуз ала качкндыгынан, ыраазы эместигинен жана өзүнүн болбогон себептер менеи ал сырын

тышка чыгара албай келди. Бирок ушул кемчиликти толтуруу, ушул нааразылыктан кут-улуу далайдан бери Макеңдин ичинде кайнайт. Далай жылдаи бери Макеңди ойго салып, уйкусунан калтырып, кыйнайт. Бул ой, бул жашырын сыр, Макең улгайган сайыя күч алды. Күндөн күнгө ичин өйкөп, аны капа кыла турган болду.

Макең намаз окуурда «ошол эске келбесе экенэ деп жаман шаша турган. Эчен аяттарды, аяты күрсүлөрдү окуса да, пайда кылбайт. Кулак кагып, сүрө окул, саж-дага жыгылганда «кылт» этет да эсине түшөт.

— Мына, шайтан, мына азгыруу... астафурулда... тобо!.. намазды бузат. Кудайга күнөөкөр, пайгамбарга шерменде кылат. «Ал» эсине түшкөндө бир берекет намазды жаңылып, беш-алты кайтара кулак кагып, жаңыртып окуйт —«Э, кудая, кудайы керим, бендеңди азгыра койбо!».

Болбойт. Бир эстеп алгандан кийин кайта жакында эсинен кетпейт.

Макеңди кыйнаган, эсинен кетпеген кудайга күнөөкөр байгамбарга шерменде кылган сыр эмне? Макеңдин эмнеси жетишпейт, капшыты кандайча чыкпайт?... Албы, ал—тал чыбыктай буралган, бети айдай, эти жибектей жумшак бир кыз алып, шейшеп жаңыртуу.

Ырас, көңүлгө толгон кызды алып, шейшеп жаңыртуу сооп иш. Катынды төрткө толтуруп, шариятка туураласан, пайгамбардын сүннөтүн өтөгөн болосун.

Мына, Макемдин турмуштагы кемчилиги, капшыты бөксө акери ушул болучу.

Бул муратына жетсе, шейшеби жаңырса Макеңдин дагы бир жакшы ниети бар: мекеге барып, пайгамбар сабаларды зиярат кылып, ажы наамын алып кайтуу.

Макең кудайдын кошконун, пайгамбардын айтканын баарын кылат: Малынан зекет, аштыгынан үшүр берет, жардыларга кайрылышат. Беш убак намазын үзбөйт. Дааратын сындырбайт. Битир, садака дегендерди берүүгө Макемден марты жок. Чала соколосо да окуганы куран. Ошондуктан Анжияндан айланып келген кожо, молдолор

Макеңдин үйүнө түнөбөстөн өтпөйт. Далай эшендерге кол берген, мурут болгон.

Мына, эми башына—баш, жанына—жан кошулганы турат. «Төрт» кылып, пайгамбардын сүннөтүн өтөсө, анан ажыга барса, Макеңден чыныгы мусулман болобу? Ушу тилегине жетсе Мамырбайдын:

- Телегейи тегиз, төрт түлүгү түгөл болот да калат. Ушул ойлогон оюн чечип, тилеген тилегине жетип, кұамкон, күткөн максатты ишке ашырууга ашыкты. Үч түн, күн байбичеси менен кеңешип, көңүлүндөгү “ак ниетин айтгы” Алардын ыраазылыгын алууга, тилегине тилектеш экендиктерин угууга жан аябады. Аракет кылды. Ускалуу улуу байбиче бир топко дейре көнбөй тыйтактады. Макем ал-жанын койбой, бөйпөндөп, алды-артына түшүп, тынчын кетирди. Байбиченин табар амалы, кылар аргасы калбады. Аркы-берки сөзгө көнбөй, өзүнүн дегенин деп, жанын койбогондон кийин:

— Мейлиңчи, теги, алсаң ала бер... бирок тигилерин көнүшпөйт ко. Жаш эмелер канетип ыраазы болушсун. Карган күнүндө тизенди жылыткандай эмең болбогондон кийин, абсаңдабай эле койсоң болор эле деп усжалуу байбиче Макеңе жол берди.

Чын эле, байбиче айткандай жаштар балаа кылды. Макең алар менен кыйчылдашып, эпке келтире албай эси ооду. Алдап-соолап, жакшы айтып, жаман айтып да көрдү. Бирок эрке токолдор оңойлук менен макулдук беришкен жок. Ыраазы болгон байбичени да күбүрөп-шыбырап бир топ кармап-шилеп алышты. Кетенчиктеген бойдон кежигелери кер тартып, моюн бербеген токолдорду шылтоо таап, Макең дүмпүлдөтүп да алды. Эчтеме кылып эпке келтире албай Макеңдин эби кетти.

— Керек-мереги жок. Бизден эмне көңүлүң калды?.. Биз змнеден жаздык, жаңылдык? Үстүбүзгө токол алгандай...— Дешип ажылдашып Макеңди жакын келтиришпеди. Анын шайманы кетти. Жакшы да, жаман да айтып көндүрө албагандан кийин Макең аларга кол шилтеди.

— Атасынын көрү, катынга жалынгандай мен акмак бекемин. Көнүшпөсө көнүшпөсүн, турушпаса турушпасын... Өзүмдүн дегеним деген... катын деген катындай эле болот. Булар эң эле ээн баш, кесирдүү эрке болуп кетишкен турбайбы. Үстүңөргө токол алып, сазайыңарды берейин. Ошондо мыктуулугуңарды көрөмүн!..— деда өзүнүн тилегин өзү кубаттап, эмне болсо да, көктөн таш жааса да өз дегенин кылууга бекем убада кылды.

Мамырбай боло турган зайыбынын, жылуу төшөгүн, жаңы шейшебин ойлоп тынымы кетти. Бул ишке айылдан бел байлап, жеңди шымаланып киришүүгө ой кылды. Ишти көп созбой, убакты канимет билип, тезинен темирди кызуусунда сокмок болду.

Таттуу ой, терең кыялда олтуруп зшикке чыкт Акырын, салмак аттап, маңдайдагы дөбөгө барды. Көздөрү мунайыңкы, өңү кубарыңкы. Бир нече күндөн бери катындар менен ызылдашуу оңой таасир кылган көрүнбөйт. Дөбөгө чыгып тегеректи айландыра карап алды.

Уясына жакындап бара жаткан күн чагылтып, уялдырды. Бул жер күнөс, абасы таза, билинбей соккон сыдырым беттен сылап, көкүрөккө кирип жай алды. Таза, серүүн жел көңүлдү ачты. Адырда ыргалышып жаткан койлор, көтөрүп айылды карашты. Ыраактагы күндүн нуру көлдүн үстүн күмүштөй жалтыратты. Көйкөлгөн көл, себилген берметтердей болуп жылтылдап, термелип турду. Төбөсү көк тиреген, ак селдеге оронгон тоолор калкыйт, туманданат. Бозоргон адыр, жайылган бөксө кечки көлөкө астында муңаят. Жай келип, кышка жылуу жактарга кетип бара жаткан каркыралар, асман мелжип, карыккан үндөрү менен «кош» айтышат..

Азамат асыл элде бар,
Атыр жыты желде бар.
Алты саамай, бураң бел,
Асылкеч, сулуу, сен да бар;
«Асылсам» деген «мойнуңа»
Азаптуу арман менде бар...

Укурукту сүйрөтүп, азоо атты так түйүлтүп, созолон-бирдап, жылкычы жигит белди аша берди...

Табияттын кечки сулуулугуна суктанып, таза аба жутуп, жаратылыштын байлыгына тойбой, таң калып олтурган Макең селт этип кетти. Өзү да жакшылап сезбестен: Азаптуу арман менде бар!..—деп жылкычыны ээрчип, терең күрсүнүп койду.

Макеңе жаратылыштын сулуулугу, байлыгы, кеңдиги, жылкычынын ыры өтө таасир кылды. Төмөн жакта, сайда шоолдоп суу агып жатат. Ошол сайдагы көк кашка, тунук суудан ууртагысы, ички ысыкты куугусу келди. Алда неге көңүлү ичкерди... жумшады... жашыды—эки томолок жылуу жаш тегеренип тизесине тамды...

Макем дөбөдөн түшүп үйгө кайтып келди. Кабат салыңкы. Эчен күн тынбай жүрүп келген кишиден бетер өңү купкуу, үн-пүн жок. Унчукпай, жерди тиктеп, томсоруп олтуруп, эки чыны чай ичип, улуу байбичесинии үйүнө жөнөдү.

— Атама эмне болгон, кабагына кар жаап калыптыр. Бир ооз бирдеме дебей эле, үтүрөйгөн бойдон чыга кетти,— деп Жаркынайда, этең-жеңин кагынып оозун чормойтуп, эликтеген өңдөнүп үйдөн чыкты.

Эртеси Макең кечекиден көңүлдүү болуп турду. Үй-бүлөсү менен жалпаңдап сүйлөшүп, кезеги келген жерде токолун шылдыңдап да алды. Чай ичилип, дасторкон жыйылгандан кийин улуу баласы Жапарды чакырып, бир топко дейре шыбыр-күбүрдө болушту. Бир аздан кийин улуу байбичени да чакырышып келип, үчөөлөп кеңешишти. Маселе чечилди. Акыл суроого, кеңеш угууга айылдаш коңшулардан аксакалдар чакырылмак болду. Түшкү тамакка үй-бүлө жакшылап камданды. Семиз ирик союлуп, эт казанга түштү.

Эшик ачылып, салам айтылып, талапташ, тилектеш аксакалдар үйдөн орун алышты. Сөздөн сөз, кептен кеп чыкты. Кокондун каны Кудаярхандан башталып, Кенея-

сарынын чабуулу, бугу-сарбагыштын салышы, орустун Келиши, Зарпек султандын кан көтөрүлүшү, анын сөөлөтү-нө дейре жетишти. Азыркы «ак падыша» менен Германиянын урушуна да шыбага беришти. Германиянын уулуу газдары, учкан аэропландары, элүү-алтымыда ча-кырымдан ала турган замбиректери сындан чукул өтүштү.

Эт бышты. Кол жуулуп, дасторкон жайылды. Булоосу бурулдаган майы килтилдиген табак-табак эт, сакалдуу-көкүлдүүлөп тартылды. Туурамчы жигиттер жеңди шымаланып, этти кабелтең кармап чалууга киришти. Эт үстүндө да ооз кыбырабай, жортуулга чыкпай тим кала алган жок. Кимдин конокту кандай күткөнү, манап-мартчылыгы, сойгон бээсинин казысы эче эли чыкканды, кимдин бир койдун этин бүт жегени, кимдин бир казан жарманы ичип түйнөк болгондугу, Баатыркан—Баатыркан болгон кезинде эт туурамчысына жини кандай келгендиги жана башка ибичыбырлардын баарын бир катар айланып өтү.

Эт желди. Кол жуулуп, дасторкондор кагылды. Кай-та салынды. Буусун буркуратып самоор келип, эпчи жактан орун алып, ачуу салынган чай куулду.

Макең өтө көңүлдүү, жумшак, ачык-айрым.

Эшикке чыгып келип, оңтойлонуп олтуруп, бир-эки жолу оозун кыбыратып, бирдеме демекчи болуп басылды. Ичтеги сырды айткысы да, айтпагысы да келди. Ошондой болсо да, мурунку ою жеңди.

Көптөн бери ичин өйкөп, тынчын кетирип жүргөн сырын сылык-сыйда кылып, жипке тизгендей тизип чыкты. Карылыктын алды, жаштыктын соңундагы ак тилегин аксакалдарга ачып берди.

- Туздаш, даамдаш, тилектешпиз. Менин ак тилегиме ак батаңарды берип, акылыңарды айткыла. «Кеңешип кескен кол оорубайт» кеңешинерди уктурула!..

— Мунуң жакшы кеп, Маке! Ак тилегиң алдыңан чыксын... самаган муратыңа жет!.. Мунун эч бир арсар жери жок, ата-бабанын жорук-жосуну, шарияттын кошкону...

кудая шүгүр оокат бар, мал-баш аман. Мукамбет алейки-салам деле төрт катын алган дейсиңби?..

Макең жеңди. «Ак тилеги» көптүн алдында кабыл болду. А, катындардын атасынын көрү, кыңшылап-кыңшылап басылар. Аксакалдар дагы бажылдашып мекеге барып, олуялардан, саабаларга кирип чыгышты. Бухара падышасынын 70 катыны, Урум калипасынын (түркия султаны) сарайларындагы кайнап жаткан жарыяларды да жөн коюшканы жок.

Маселе чечилди. Кеп бүттү...

Макеңе жылуу-жумшак кошомат кылышып, көңүлүн көтөрүп, тилегине тилектеш экендиктерин кат-кат айтышып тарашты. Ичи ооруп, бүгүн койго баралбай калган койчу Жумай эшикте жүрүп:

— Тойдон абыдан тойгончо жейт экенбиз, ээ!.. Кайран Макем!.. Кандай келин кез келер экен? Буларына окшоп, сараң шүмшүк болбогой эле!...— ден оозу-мурутун сыйпап, өзүнчө кубанып калды.

Баатырдын көңүлү көтөрүңкү. Жүрөгү дүп-дүп согот. Өңүнө кызыл жүгүрүп, башкача ирең кирген. Күлүмсүрөп, өзүнөн-өзү кубанат. Мойнунан бир оор жүктү түшүргөндөй атайы аталган аманаттан кутулгандай жымыңдайт. Көрүнгөн кишини кучактагысы, аны кысып, кысып өпкүсү, жыттагысы келет. Башка күнү жыландын. түгүндөй көрүнгөн койчу Жумай да бүгүн алда кандай жакын, жагымдуу көрүнөт.

Бир жерде олтургусу келбеди. Дөбөгө чыгып азыраак жер-сууну тамаша кылгысы, таза аба жыттагысы келди.

Күндүн нуру жерди жылытып, жылуу аба таркатты. Калкылдап элес-булас көрүнүп, ыраакта закым көшөгөлөндү. Сууга бир тийип, бир чыгып, күн нуру менен жаркылдап ак чардактар өзөндү өрдөдү. Тегерек, адыр, булуң, жыбыт-жылганын баарынын ыйманы ысык көрүндү. Баары Макеңдин «ак тилегине» тилектештерин билдиргендей муңайым турушат.

Сүйүнгөнүнөн көңүлү толуп Макең да мас... Макеме кошулуп уялгансып, толукшуп табият да мас...

III

.. Бетти чымчып, кулакты чертип күзгү суук, кыбыла шамалы зыпылдайт. Кара кочкул, көк ыраңга киргизип жанылган көлдү чайпалтат, ак көбүктөр чачыратып, тоодой толкундар бир-бирин кубалап өтүп жатты. Төө өркөчтөнүп, кобул-кобул болуп, ак тамчылар ыргытып толкундар ойной баштады. Шоолдоп келип, жарга кагылып, кайта эңшерилди. Жарга кагылган толкундун эпкини менен жер солк эткендей болот.

Кече, керели-кечке дейре кара нөшөр жамгыр жаады. Кургак, кагыраган сайлардан мелт-калт болуп сел жүрдү. Төөдөй таштарды, тыйын ордуна көрбөй калдыратып агызды, көп жерлерди оюп, аң кылып көп жерди тегиздеп, жердин түрүн өзгөрттү.

Бүгүн таң эртеңден бери катуу шамал жүрүп, жандан өттү. Күн суук. От жагылбаган үйлөргө балбылдап оттор жагылды. Асманды, кабагын карыш салган карарган булуттар бербей жатты. Азыраак сергигенсип, көк жүзү ачылган өңдөнгөнсүйт. Бирок узакка барбайт, салбыраган, калкыган булуттар келип, мурункулардын ордун басат. Аба бузулуп, табиятты көңүлсүз бошчулук, жымжырт-жылаңачтык каптаган. Тере белдин баары тымтырс. Тырп кеткен жан жок.

Булун-булуң, өтөктүн баары жаткан-турган, бүрүшүңкүрөөк тарткан мал менен толгон. Күндүн сууктугун, аба ырайынын көңүлсүздүгүн жактырбаган өңдөнүшүп, оттоого моюндары жар бербейт. Шамалга соорун салып, денесин жыйрып, ыкта жылкылар жатышат. Канаттуу-лардан канат серпкен ырымга бирөө жок. Алда кайда жоголгон.

Жамгырдын суусу кургап, жерге сиңе элек. Жердин бети ылжырап, жылбышкак тартып, чылпылдап турат.

Ой-дөң дебей баткак, чалчык болуп эзилип, чалмакей чалынып жатат.

Бүгүн оокат-тиричиликтин артынан сүрө түшкөн эч ким жок. Күндөгүдөй ары-бери жүгүрүп, карбаластап, ишке чуркаган жан жок. Анда-санда бирөө кырманын, бастырган

кызылын саман менен жаап, үймөктөрүн он-доп жүргөнсүйт. Кылган кызмат, сиңирген эмгегин та-лаага кетирбес үчүн ороп-чулгап, жаан өтпөстүн амалын кылган анча-мынча дыйкандар көрүнөт. Аларда аркыра-ган шамалдын заарына чыдай алышпай, айылдарына карай шашылышат.

Көлдун жээгиндеги калың чычырканакты аралап, жыландай ийрилип, бурулуп аккан кара суу. Суу боюнда ар кай жерде топ-топ адашкандай болуп чыккан маны жапыс камыштар. Шамалдын эпкини менен ары-берн ийилип, күнү-түнү тыпбай шуулдашат.

Ошол кара суунун күнгөй жагында жайыгыраак тарткан, күнөс булуң. Булуңду өрдөй жайыла конгон калың айыл. Күндүн сууктугуна, шамалдын заарына моюн бер-бей, колдорун үйлөй-үйлөй сууга жөнөгөн келин-кыдар. Бакандарын ийиндерине артылта салып, этектерин бу-лактатып, кыт-кыт күлүшүп, суу ташып жүрүшөт, Чач мончоктун шылдыраган үнү менен шамалдын ышкыры-гы кошулуп мундуу, жагымдуу үн чыгарат. Айыл бүгүн жандуу. Бардык жерде иш кайнайт. Башка күндөргө караганда тазараак кийимдерин кийинип, белдерин кур менен кыналта курчанган, шырыктай жаш жигиттер. Үйдөн үйгө, жумуштан жумушка жүгүрүшөт. Буттары буттарына тийбей, такылдап кызмат кылып жатышат. Келиндер менен кагылыша кетип, чымчып, көз ирмеп кеткен эрлер да аз эмес. Көздүн асты менен кылгырып караган жайдары жымыйган сылык-сыпаа келиндер.

Бүгүн бул айылдын ички-тышкы көрүнүшү башкача.

Алты жашар баласынан тартып, алтымыштагы абышкаларына дейре кабагы жарык. Баарынын көңүлү көтөрүңкү, жүрөгү кызуу, ар кимиси өзүнчө жымыят. Өзүнчө кубанат. Булардын өңүн, жүрүш-туруштарын байкага киши:

— Бүгүн булардын баарынын эле оң көзү тартса керек дээр эле.

Айылдагы элдин кылык-жоругуна карап, бүгүн бул - айылда бир чоң кубаныч, чектен тышкары бир иш болгонун же болорун байкоого болот.

Чепкендерин бүйрө кумтуланып, тебетейлерин баса кийинип абышкалар короого чыгышты. Гүүлдөп кызмат кылып, жүгүрүп жүргөн келин-кесектер, жигиттерге көздөрү түштү. Иш кызуу, карап тамаша кылып тургуң келбейт. Абышкалар да чети-белдеги балдар чала таштаган эмелерди кымып-кымтып, кол кабыш кылышкансыды. Ишти чоркогураак кылгандарга:

— Аны мындай, тигини тигиндей кылбайсыңарбы... Жолуңар болгурлар!—дешип, ишти бышыктап акыл-насаат айтышат.

Бул айылдын жаш-карысы, катын-калачы калбай эмнеге шашылат? Жалпы жайык жабыла кызмат кылып, карбаластап, камынып, жатканында эмне кеп бар? Мекеден келе жаткан ажыларды күткөндөй күтүнүп, элеп-желеп болуштары бекер шумдук эмес. Кызуу аракет менен бирге ээн жайлоо, жылмайган өндүү, күлүмсүрөгөн көздөрү бул айылдын бекерден-бекер бүлүнүп жатпагандыгын билдирет.

Бул айыл, жеке гана бүгүн эмес, кече күн шатыратып кара нөшөр куюп турганда да тим жаткан жок. Үй ичтерин тазалап, идиш-аяктарды зымылдатып, жаман-жумандар-эшикке алып чыгышкан. Бүгүн үй ичин шайбашкалап жакшы, таза жууркан, төшөк жыйнашты. Отун сууну, кем-кетикти күн мурун белендешти. Иш кылып уят болбогудай, беттери кызарбагыдай болуп камынышты.

Бул бүгүнкү түнкү кубанычка, ийгиликке даярдануу.

Ушул ийгиликтүү түндү, ушул эчен жылдан бери бир келген жыргалды көңүлдөгүдөй өткөрүп, дос-душман таба кылбагандай болуу керек. Келген-кеткендердин көңүлүн көтөрүп.

— Баракелди сыйыңа да, күткөнүнө да!..— дегендей алкыш ар кимдин санаасынан кетпейт. Биздин айыл самаганындай кылып күтүндү, дос-душман суктангандай болуп камынды.

Бул айыл, «С» болушунун атактуу ажысы, билерман молдосу Кендирбайдыкы. Кендирбай ажы жаш чагында айылга келип, бала окутуп, тыйын таап жүргөн кождон

окуган. Бир топ жыл үзбөй, удаалаш окугандыгынан «чоң молдо» наамына конгон. «Сополдаяр», «Чаар китеп», «Набайы», «Бадал», «Кадистеринди» суудай айдачу. Эчен-эчен касиеттүү китептерди ажым уктап олтуруп, жатка айтып берүүчү. Ажым фарсча, арабча кадис, тапсирларды жомок сүйлөгөндөй айта турган.

Ажымдын ашкан молдолугун элдин баары биле турган. Букара өңдүү мусулмандын, диндин кайнаган жеринен окуп келген молдолор да ажымдын алдына келгенде талкан сугунгандай олтуруп калычу. Анча-мынча молдолор алдына келгенде эле сүрдөп кетип, үнү чыкпай жалдырап кала турган. Кээ бир тыңдуусунуп, молдолугуна ишенгендер ажымдын оозу-башын көрүп,—бул окуганды биз, деле окуганбыз. Бизден артык кандай окуусу бар дейсиң?..- деп тобокел кылып айтыша да кете турган. Ажымдыв мындай кишилер келгенде айтыша турган бөлөкчө ангемелери, өзүнчө туткан саясаты бар. Мындай жүрөктүүлөр менен ажы ары-бери айтышып келип, үй-бүлөсүнүн көзүнчө эле «кийиз-нифас» ка токтоло турган. Шор тике молдо үй-бүлөдөн уялып, мукактанып, сүрүнүп барып, жеңилгенин билбей олтуруп калычу.

Мына, ажым ушул өңдөнүп келген далай-далай молдолорду көлөшкө отургузуп, иттин арткы шыйрагындай кылып жиберип, өзү атакка конгон. Кендирбай менен беттешип, жаакташууга Самаркан, Кокон, Анжиян өңдүү жерлерден келген кожо, молдолор да батынчу эмес.

Кендирбай ажы өз өмүрүндө эки мертебе Мекеге барып кайтты. Экөөндө тең курмандык чалып, пайгамбар, сабаалардын мүрзөлөрүнө зиярат кылып келди. Эчен-пайгамбар, сабаалардын тукумдарынан болгон уламаларга кол берди. Алардын улуу батасын алды. Эчен мырзаларды шайыктуу жерлерди көрүп, тобо-топук кылып алда канча назир кудайы берген. Мекеден Медийнага, андан Шам-Шаривка келип байыркы өткөн пайгамбарлардын мүрзөсүн көргөн. Жүргөн, көргөн жерлерде алда канчалык касиеттүү

«топуракты», Мекеден замзамдын суусун артына келген киши.

Мекеден кайткандан кийин тосуп келген элге коно жаткан конокторго зам-зам берип, курма жеdire турган.

Мекеге барбаса да, зам-замдан ооз тийип, курмадан бир сындырым жеген киши тозоктун бетин көрбөйт.

Кудай Талаа, канчалык күнөөлөрүн кечет,— деп далайды «ырыстуу», «бейиштүү» кыла турган. Далай-далай-«бейиш» дегенде оозунан шилекейи куюлуп, нур кыздарын кучактагандай ийманы толук боло турган.

Кендирбай ажы караңгы, калың эл ичинде бирден-бир олуя, анын олуялыгын, кереметтерин «көрдүм» дегендер аз эмес. Муну өз көзү менен көргөн, ишенген, абдан ыкласын койгон муруттары да бир топ.

Аширбай ажы ар качан жума түнүндө зикир чалат. Эл жалпы жатканча зиркилдеп куран окуйт. Анын караңгы түндөрдө зикир чалган, куран үнү толкунданып ыраакка-ыраакка угулат. Кишини алда кандай шумдуу, коркунучтуу ой чулгайт. Түнку жым-жырт тынччылык бузулгандай, жер-суу бир жакка карай бет алгандай болот. Көктө калдайган кара булут, жерди сасык туман баскан өңдөнөт. Талаанын түнкү кеңдиги тарылгандай, демиңди чыгарбай бирөө муундургандай көрүнөт. Көк күркүрөп, чагылган чагылып, жер титиреп жер дүнүйөнү суу каптагандай болот.

Мына, как ушундай шумдуктуу түндө Кендирбай ажы кубулат.

Эл жапырт уйкуга кеткенден кийин ажы үйүнөн чыгып короодо жүрөт. Ары-бери басып, теспесин тартып зикир чалат. Бара-бара кубулуп, ак буура болот. Оозунан ак көбүк чачыратып, желип олтуруп мечитке барат. Анын ичине кирип, алда кимдер менен сүйлөшөт,—деп көп киши айтышчу.

Экинчи бир айылдагы апенди чалыш Дыйканбай деген киши эл жанакыдай деп ажымдын «кереметин» айтканда, ажыңар, «ак буура» турмак «ак тайлак» да болбойт. Мекеден кийип келген узун ак чапаны бар. Ошону кийип, баштан аяк

чүмкөнүп мечиттин жанына барып жанын жесин «көк шалкы» кармайт. Мурдагы жылм тегирменден келе жатып, мен да «ак буура» көргөмүн! Муну бир андып көрөйүнчү деп барсам, Абдырайдын «көк шалкысын» кучактап жаткан экен!..

— Ошонун эртеси эле, оозу ажымдын мечити жагынан кыйшайып калыптыр...— дешип Дыйканбайды мисал кылышат, элдин баары.

Мына, эл ичинде ажымдын кереметин, олуялыгын ушундай кылып сүрөттөшөт. Дыйканбайдын оозу кыйшайгандан бери элдин баары чочуп, кереметинин оңой керемет эместигин билип калышты. Ажым элдин мунусунан пайдаланып, зикир чалууну ого бетер күчөттү. Кадыры, олуялыгы элге жайылды.

Кендирбай бир чети молдо, ажы, бир чети олуязада керемет ээси.

Эл ичинде баркы, кадыры чоң. Улуу-кичүү дебей кол куушуруп, урмат кылышат. Кайда барса эшик ачык, жол кен. Элдин балдарын жыйып, жыл сайын окутат. Ыйман-дуу, диидүү киши кылып чыгарат.

Ажымдын баркы жылдан жылга көтөрүлдү. Эл колдо барын аябайт дем салдырганы, оору сыркоодон айыкканы, бала сурап, дуба окутуп, тумар жаздырганы келип жаткандар үзүлбөйт. Төөдөн тартып, ат жетелеп келгендери да бар.

Качан болсо молдокемдин эшигинин алдында топурап жаткан калын-калач, мамыда байлалуу котологон аттар-ды көрөсүң.

Күзгү күнү аштык алып, үшүр берерде, анын жаңы салдырган кампасы эгин менен жык толот. Битирден түшкөн акчаны этек, калта көтөрө албайт. Зекет мезгили болгондо короого мал кошулат. Доорон алуу, куран түшүрүү дегендей убактарда ажым чач этектен болот. Кендирбайсыз эч кайда, эч ким жаназа окутуп, өлүгүн көмө албайт. Кендирбай ажысыз окулган жаназа — жаназа эмес, өлүм — өлүм катарына саналбайт.

Кендирбай ажы, мындай киреше кирип турган убакта такыр мүнөзүн өзгөртөт. Бала кыял, ачык чырай, бал тилдүү болуп кетет. Алдынан ким учураса, ошону менен кош колдоп көрүшөт. Көңүлүн көтөрө турган жылуу жумшак сөздөр менен эркелетип, таманына май төшөп сүйлөшөт. Үйүнө келгендерди алпейлеп каршы алып, төргө өткөзүп «илаппай, илаппай» лап турат.

Ошентип ажымдын шыбагасы, телегейдин барынан тегеренип келип кире берет. Ичтен, тыштан кирген киреше менен ажынын салдырган кампасы жык толот. Андан ашкандарын балдарынын үйлөрүнө, мечиттин бир бурчуна солойт. Булардан да артып бара жатса, коңшуларын чакырып алып, өзүнүн колу менен таратып берет. Бекер оокат, бекер тамак өзүнөн өзү эле камдалып, жыйылат. Насыясы жан кыйнабай, тер агызбай табылгандыгынан Ажымдан ырыстуу киши жок.

— Кудай берейин деген кулуна, белен кылат жолуна,— деп куранын окуп, теспесин жүз кайтара тартып, зикирин айтып жата берет. Тиккен үйү, жаңы, жыгачы казактан алынган. Үй-бүлө бейиш жыргалында, үстү-баштары бүтүн. Ичкен-жеген, куунаган-жыргагандан башка убайым тартар иш жок. Кол жоорутуп, бел талдырып кыла турган жумуш боло койбойт.

Ушул кереметтүү Кендирбай ажынын кызына, наркы-бар Макең куда түшмөк болду. Жуучулар келип, кыздын кеп-келбетин, сын-сыпатын көрүп, жактырышты, бир дубандагы жакшылардын далайынын алды саналган ажы менен Мамырбай түбөлүк куда-сөөк болушмак. Мамырбай, кызына жуучу жиберип, күйөө болууга тилегенин укканда эле ажым жумула түштү.

— Кудай кошкон куда, пайгамбар кошкон дос болот. Мамырбайдан жакшы күйөөнү дүнүйөнү төрт айланам десен да таба албайсың. Кызды бергендей жерге бериш керек,— деп ажым, келген жуучулардын көңүлүн тапты. Аларды ардактап каршы алып, колдо бардын баары менен сыйлады. Жаркырап жайнап олтуруп, баатырдын сөзүн угуп, жан-алы

калбай кубанды. Өздөрүнүн талапташ, тилектеш экендиктерин айтып, ниеттеринин тууралыгын баяндап өттү.

—Баатырга айткыла, мен ыраазы—кудай ыраазы. Баатырдан кыз эмес, андан чоңду да аябаймын. Эки «жаш» тилектерине жетип, мурааттары кабыл болсун. Усуп, Зулайкадай болуп өмүр сүрүшсүн!..— деп күн мурун ак батасын берип, алаканын жайды.

Кебез байлап келип, куда түшө турган күндү дайындашып, келген жуучулар кайта жөнөштү. Ажынын мынчалык ардактап, урмат кылып, колго көтөрүп узатканына төбөлөрү көккө жетти:

— «Жакшынын шарапаты, жамандын кесепети» де-ген ырас да. Жакшыдан-жакшы, жамандан сасык кеп чыгат. Көрдүңбү жарыктыктын ускалуулуугун?!..

Эшикте чыкроон ойноп, денени диркиретет. Ачык аяз күзгү түндүн асманында жылдыздар жымыйышат. Ко-роодогу чыйрыккан малдар көк буу чыгарып бир-бирине Ж-Ш тартып сүйөнүшөт. Ыраактагы айылдан үргөн иттердин үнү алда кайда барып жоголот. Карарган булуттар алда качан таралган. Асман чайыттай ачык. Шамалдар баштагыдан басаңчалай түшкөн. Караңгы талаада боз үйлөрдүн жылчыктарынан чыккан оттор бир өчүп, бир күйүп жылтылдашат. Ээлигип, ээ-жаа бербей толкуп алган, көл шуулдайт, гүүлдөйт... Жардан-жарга кагылып, ыргыйт... чектен чыгып жерди каптагысы, суу мемен кошо мөңкүгүсү келет...

Жыпар, Кендирбайдын бирден-бир көрөр көз кызы.

Өз жанынан артык, катын-балдарынан ысык көргөн чолпону.

Турмушундагы эрмеги, эркеси. Өмүрүнүн өбөксүз күндөрүндөгү көңүл ачары.

Эриксиз турмуштун ээлиткени менен Кендирбай жолдон жазды... Күнү менен айындай көргөн Жыпарын кадыр, наам үчүн курман кылууга ыраазы болду...

Айдын он бешиндей болуп калкыган, жайнаган турмуш мезгилсиз бүттү... караңгы, өңү суук, чала өлүк кучагына

киргизди... анын эзилишине, жаштык кызыгын. Жаштык жыргалын көрбөй өтүүнө себепчи болду, ошого сүйүндү.

Атыр жыты буркурап, гүл-гүл жайнап келе жаткан гүлдү керимсел сокту. Убактысыз тамырына балта чабылды... Анын мезгилсиз солоруна жол ачты... атыр жыттуу, үлбүрөгөн гүл үзүлдү...

Жыпар табият кучагына эми гана аяк баскан. Тур-муштун эриксиз элирткени, ысык-суугу менен жаңыдан гана таанышкан. Турмуштун толкуну, олку-солкулугуна эми гана үйүр алган. Жарык дүнүйөгө жаңыдан бут шилтеген күнөөсүз жандардын бирөө...

Эми, эриксиз эрге кетмек...

Эриксиз буйлаланган жан, түбөлүк жанын кыйнап, зордук-зомбулук көрмөк. Азат турмуш, зркич күн көрүү мүмкүн эмес.

Жаны-дили жат, жалынсыз, отсуз жат жүрөккө, жаш жүрөгүн такамак... жарык дүнүйөдө жашоо кызыгы ме-нен тепкен, эңсеген жүрөгү өчмөк.

Эркин, азат турмуштан ажырап, колу-буту байла-нып, түбөлүк капаска тыгылмак.

Кече эле бүтүн дүнүйөсүнөн, мал-башынан артык көрүнгөн Жыпар, бүтхүл жаратылышты, бүткүл жапгыгы менен абышканын алкымында жем болмок...

Неге мындай?.. Же турмуштун заңы түбөлүккө ушундай чийилгениби?!..

Мамырбайга берүү тууралуу Жыпарга бир сөз айтып, бир ооз ыраазылык алган жок. Сатылган малдан бетер кол кагылышты да койду.

Мамырбай суратыптыр дегенде тебетейин көккө ыргытчудай болуп сүйүндү Кендирбай.

«Кыз деген буйлалаган төө, кайда жетелесең бара берет» деп ташбоордук кылды. Жыпардын ыраазы эместигине кенедей этибар кылбады.

Чынында, Кендирбайга, Жыпардын ыраазылыгын сүйүп сүйбөгөндүгүнүн сокур тыйынча кереги жок. Атасы, тууган

энеси ыраазы болсо, келишсе, кызга акыл сшлуу келесоонун иши.

Кызды тыштан сатуу эч ким, эч качан буза албай турган заң.

Айылдын бака-шака түшүп, кары көгү дебей камдан-ганы ушул. Бут бутка тийбей, суукту суук билбей сарам-жалын жеп жатышканы—Жыпардын тагдырын чечүү болучу.

Жуучулар келип кеткени бир топ күн болду. Болжош-кон күн—бүгүн.

Кудалар бүгүн келип, сөйкө салышты.

Күүгүм киргенден тартып чоң үйдө жакшылар, коноктор, кужурашып, каткырыктары жер жарып жатат. Бул түндө эки жак тең курсант... жыргап, куунап, көңүлдөрү ачылып, жандары жай алып, жайылып жаткан кези. Бүгүн, Жыпардын эркин-азат турмушунан айрылып, капастын эшигине аяк баса турган күнү... бүгүн, күнөөсүз кирсиз көңүлдү кир баскан, жүрөктү азап деңизине таштай турган бакытсыз күнү.

Бул түн Жыпардын бир турмуштан, экинчи турмушка аяк шилтей турган түнү...

Түн аяз, асман ачык. Кара кочкул көктүн берметтери жылдыздар жерге себилчүдөй көрүнүшөт. Табият терең, катуу уйкуда. Талааны акырындап жымжырттык каптады. Жер жүзүн шумдуктуу терең сыр койнуна алды... бул түнкү ишке ачуусу келгенсип, шамал кайтадан кутурду.

Шамал басаңчалагандан бери каалгып токтоно албай турган көл, баштагыдан беш бетер толкунданды. Эрденинен чыгып кетүүчүдөй болуп чайпалды. Айылды четиндеги бир үйдүн ити созолонуп, шумдуктуу улуду... Кечетен бери жыгачтын бутактарынан ажырагысы келбей турган жалбырактар дирилдеп, шамалга кош убак болду.

Айылдын жаны, кара суунун жээгиндеги камыштар, алда кимге жалынгандай, алда кимден жардам сурагандай үн чыгарышты. Кутурган шамал эч нерсенин ырайына карабайт, колуна туура келгендердин баарын булкуп-булкуп, айдаганы-айдаган.

— Ууу... ууу... ууу...

Удургуйт... каткырат... ышкырат...

IV

Күн кыргыз бешим...

Асмандагы ажары суук ак булуттар ырылдады. Күн чыгышты карай сапырылышты. Бирин-бири кубалап, тоо таяна беришти. Алтын нурларын дирилдетип тоо тоонун башын күн чалды. Мөңгүнүн кары, көк жалтаң музу күнгө чагылды, жаркырады. Асканын асман мелжиген төбөсү, булуттун кучагына кирди.

Кечетен бери алай-дүлөй түшүрүп, удургуган шамал да бүгүн шайман жок. Далайдын үрөйүн учуруп, үлдүрөткөн шамал басылды. Эркеlep, ойноктоп күн нуру жайылды. Кара көгүш тартып, көкүрөгүн керип, көл мелтиреди.

Жер жашарган, жашаган өңдөндү. Күчү кеткен күн нуруна төшүн жайып, күнөстөгөндөй көрүндү. Жерден ыраактап, нурунун күчү кетип бара жаткан күн да күлүндөйт. Соңку күчүн жыйып, күчөнүп болсо да, жерди жылыткансыды.

Турмуш кайта кайнады... аракет башталды.

Жер жүзүнө жаңы күч кирди. Күнүмдүк кыймыл кайта козголду.

Айылда камалып, камыгып жаткан элге жан кирди. Жүргөн-турган көбөйдү, түндүктөн чыккан түтүндөр жалкоолонуп, оор-салмак, типтик жогору көтөрүлдү. Туурдук, жабуудан көк буу чыгып, булоолонуп жатты. Суу болгон кийим-кечелер тышка чыгарылып, күнөс жерден орун алышты.

Карыялар үйлөрүнөн чыгышып, серепчилеп, терebelге көз салышты. Салмак аттап, кашаттын кырына чыгышты, тобосороок жер издеп, күнгө бет ала олтурушту. Өткөн өмүр, өткөк доорду айтышып, узак аңгемеге киришти.

Боз балдар, кыз-келиндер оокат артында. Ар кимдин өзүнө жараша иши бар. Мал тубарын жай башкалап жүргөндөрү андан көп.

Малдарына керектүү нерселерин камдап, кечке ка-мынып жатышат. Күндүн чайыттай ачылганына, шамал-дын

басылганына зайыбы эркек туугандай сүйүнүштү. Көкүрөктөрүн голтуруп эркин дем алышты. Көңүлдөрүн көтөрүштү.

Жаштарда кам жок. Аларда тоодой күч, темирдей ийилгисиз кайрат.

Суук үйдө олтуруп үшүгөн, бүрүшкөн кемпирлерге да жан кирди. Этек жеңди кагып, от жээгинен турушту. Талпактарын сүйрөп, ийиктерин көтөрүп, короого жаба-лакташты. Күнөс жерге жалпая олтурушуп, түйдөк жүндөрүн ийришип, булар да узун сомотко жол ачышты.

Эче күкдөн берки шамалдан корголоп, жашынып жат-кан канаттуулар канаттарын кагып, таранып сыланьш-ты. Азык жем издеп канаттарын камчылап талаага жа-балакташты. Көлдүн жээгинде ачыккан ак чардактар чарылдашты. Шамалдан ыктанып, жүндөрүн үрпөйтүп, жүдөнкү тарт_кан малдар тумшуктарын көтөрүштү. Ке-рилип, чиренип, от издөөгө камынды.

Бардык жерде турмуш жаңырды. Баарыпа шылтоо табылды.

Кара суунун четиндеги чоң ак үйдөн эки кыз, бир келин чыкты. Салмак шилтеп, шашпай басып, көлдүн жээгине келишти. Көлдүн жээги кынкызыл кум, азыраак ымдашканы менен кишини булгагандай эмес. Эки-үч күн удаасы менен болгон шамал, кумду тоборсуткан.

Келип олтурушкан эки кыздын бирөө кара тору, арык чырай, орто бойлуу, 15—16 жаштарда, үстү башы бүтүн, кабагы жарык.

Келин сепкил жүздүү, өңү саргыч, томолок беттүү ээрди түйрүгүрөөк. Чоң даки элечекчен, баркыт кемзелчен.

Үчүнчүсү — Жыпар.

Башында кере карыш кундуз кармаган кызыл тука-ба тыштуу тебетей. Үстүндө кытай тубарынан тиккен ак көйнөк, жашыл тукаба бешмант. Көкүрөгүнө бермет, шуру, седеп, күмүш тумар тагынган. Бутунда чүмүш зым менен саймалаган кепич, намыркен маасы.

Мала кызыл жүздүү. Жаңы аткан таңдай маңдайы жарык. Ачык чырай, кыр мурун. Чийилген кара каштуу, оймок ооз. Ойчон, кылгырган, кой көздүү. Ачылган кызыл гүлдөй үлбүрөгөн эки эрди, тал чыбыктай бураң бели анын далай-далайдан сөөгү таза экенин билдирет.

Жыпар бүгүн ойчон, мунайыңкы. Кой көзү, кийикти-киндей мундуу, жалынычтуу. Баскан-турганынан өзгөчө бир жаңылык, өзгөрүү сезилет. Жолдоштору күлкүлүү кеп айтса күлөр, күлмөксөн болуп, жалдырайт... ою тар-коо, көңүлсүз...

Аркы четине көз жетпеген терең көл, эчтеме көрбөгөндөй тим жатат. Эч кайда, эч кандай өзгөрүш болбо-гондой, эчтемени сезбегендей мелтирейт. Көл терең чуң-кур. Анын ичинде эмнелер жок дейсиң?.. Анда да турмуш кайнайт, анда да өзүнчө дүнүйө бар. Бул турмушка, бул дүнүйөгө окшобойт.

«Анда тынччылык... азат, эркин... мындакы зомбулук, адилетсиздик анда жок, анда дүнүйө кең, турмуш эркин...»— дейт Жыпардын жаш жүрөгү. Жыпардын ою чубалат. Кыялы ыраакта, ыраакта жолоочулайт. Ошол көлдүн түбүндөгү дүнүйөгө баргысы, ошол турмушта тургусу, жашагысы келет... жүрөк чиркин дегдейт... ой күлүк жүгүрөт, сай таппайт...

Мына бул, сөйкө салып кеткенден кийин, Жыпардын оюна түшкөн биринчи ой.

Үчөө тең көлдүн суусунун четине келип токтошту. Жыпар олтуруп, кичинекей, татынакай колдорун көлгө малды. Муздак суудан ичиркенип колун кайра тартты. Бир аз туруп кайта салды. Көлдүн эги-чеги жок ыраактыгына карап терең, таттуу ойго чумулду... берки экөө Жыпардын оюна орток болгонсуп тымызын бо-лушту...

Жыпар, эрке турмуш ичинде өстү. Жакшы тарбия менен тарбияланды. Ошондуктан эл ичинде барыктуу, кадырлуу, сүйкүмдүү бала болду. Сылык мунөздүү, тат-туу тили менен улуу-жашты дебей өзүнө каратты. Ким болсо, а болсун барына тегиз, барына бирдей мамиле кылычу. Жылуу сөздүү, сыпаа кылыктуу, жанга жагым-дуу Жыпар, ким болбосун

дароо өзүнө тарта турган. Ошондуктан коңшу-коңоң, айыл апанын баары:

— Баланын асылы. Кандай ырыстуу немеге кез келер экен, бир көргөнкиши менен качаңкы таанышынан бетер сүйлөшөт. Бой көтөрүү, жакшынын кызындай болуп чүйрүлүүнү түк билбейт. Бечара ырыстуу, кешиктүү болсун!.. Мындай бала чандан туулбаса туулбайт,—деп жат-кан-турган сайын көп кыла турган.

Жыпар жети жашынан тартып атасынан окуду. Далай китептерди окуп түшүндү. Кат таанып, жазып калды. Кийинчерээк калаадан өлөң китептер саттырып алып, ошолорду көбүрөөк окуду. Эс тартып, бой жетип калган убагында өлөң китептерден көбүрөөк даам таба турган болду. Китептердин ичинде учурай турган «Ашык, маашук» сөздөрдү көп түшүнчү эмес. Бирок божомолдоп, көз алдына бирдеме келтире турган. Бара-бара бул сөздөргө кызыксына баштады. Түбүнөн чечип, жигин ажыраткысы келди. Бул сөздөрдүн жашырын сырын ачууга тырышты.

Жүрө-бара айылдагы теңтуш кыздар менен сүйлөшүп, бул сырдын да түйүнүн табышты. Көптөн бери издеген, жоготкон эмеси колуна тийди. Өзү да ошол «Ашык, арзуу» деген ширин ой, таттуу кыял менен убара болду. Китептерде баштан аяк учурай турган бул табышмакты, бул сырды күнү түнү ойлонду. Ич күйдүргөн кыштын узун түндөрүндө ары-бери оонап ойлоду, издеди. Мындай убактарда таң атканча уктабай, кирпик какпай чыга турга«.

Бул сыр, Жыпардын жүрөгүнүн эң терең түпкү жерлеринен орун алды. Жашырынып жаткан бул сыр бара-бара күчөдү, чоңойду. Жыпарды билинбеген терең ой толкуну курчап алды. Барган сайын «ойлонуу», «муңаюу» деген жоруктар арта баштады. Бул жашырын күч, дайыны жок издөөнү күндөн күнгө жүрөгүнөн кеңирээк, көбүрөөк орун алды, ичин Тырмап, кытыгылай турган болду.

«Арзуу», «Арзышууну» билди. Кош, анын мааниси эмне? Жыпар ошону чече албады.

Жыпар көп айылчылабай турган. Ажымдын ары-бери жүрө берүүнү сүйө бербей турган ит оорусу бар.

— Кыз кишинин айылма-айыл шалпылдап жүргөнү абийир болбойт. Андан көрө китеп оку. Иш кыл, машииненди тик!..— деп кагып коймойлору бар. Ата болгондой кийин көңүлү калбасын, деп Жыпар да үйдөн ыраакка көп баспайт. Бирок жаш жүрөк теңтуштарын көргөндө элел-желеп болуп токтогусу келбейт. Ошо кыз келиндер менен бирге жүргүсү, ойногусу келет. Башкалардын үйүн турмушун көрүүгө кызыгат. Атасы үйдө жок убак-тарда энесинен суранат. Энеси көңүлү жумшак, жоош.

— Кызым элдикинен кембекен? Жыпашымын ойноп-күлбөй турган эмне жөнү бар,—деп ойлонот.

Кызынын башынан сылап, маңдайынан өөп,— адептүү, уяттуу бол, кызым! Элдин көзүнчө каткырып күлбө, көп кыйшалаңдаба... уят болот...— деп акыл айтып эшикке чыгып узатып кала турган.

Жыпар, чоочун айылга барганда, энеси айткан сөздөрдү эсинен чыгарчу эмес. Бирок айылдардагы жигиттерге көзү түшчү. Бирөөнү көрүп, көзүнө көзү учурайт. Жүрөгү дүпүлдөй, эти ымыр-чымыр болуп, бүткөн бою дирилдейт. Денеси бир ысып, бир суу-нат. Эмне кыларын, өзүн кайда коёрун билбей эндирейт. Бети чымырап, албырып, <кызылдык жүгүрүп, мундуу көздөрү ого бетер кылгырат.

Айылга барган сайын, жигит көрүнгөн сайын ушундай оңойсуздук көңүлсүздүккө дуушар боло турган.

Арып-талып, эч деме түшүнө албай үйүнө кайтат. Азыраак олтуруп эс алгандан кийин көргөндөрү эсине түшөт. Катар-катар тизилип, көз алдынан өтө баштайт. Боян балкытып, денесин ысылы-суукту кылган эмне? Ойлоңот... ичинен сыздайт. Бирок аны өзү да жакшылап билбейт, учкыйырына чыга албастан, ичинен терең жумшак күрсүнүп коёт.

Жыпардын барган сайын жүрүш-турушу өзгөрдү. Мүнөзү кылыгы башка жакка оой баштады. Бул өзгөрүштү,

алмашылгандай өзү да сезген жок. Аны сезген, билген жалгыз жүрөгү, көңүлү болду.

«Арзуу», «Арзуу»... мааниси чечилбеди. Көңүлдү бөлдү; санааны сансыз жакка таратты.

Бул сыр көңүлдү бөлгөн, жанды кыйнаган боюнча калабы, же тышка чыгабы? ал «Арзышуу» деген эмне? Кимдерге насып болот?.. мыпа муну Жыпар таба албады, анын учуна чыга албады.

Ажы энеси, Жыпардын өзгөргөнүн сезгендей көрүнөт. Анын жүрүш-турушуна этибар кылышат. Бирок Жыпар оңойлук менен аларга сыр бербейт, жашырат... жашырат...

Күн түн алмак-салмак өтүп турду. Айлар бир кетилип, бир толуп, отуз күнүн санап, артка таштап жатты. Жыпардын ою эсинен чыкпады. Ал ичинде жаткан түйүндү тышына чыгаргысы, аны көргүсү келди. Бирок дарт бар, дарман жок... көрүү мүмкүн эмес.

Жыпар «аны издеди»...

Аны көктөн, жерден кыдырып... элден журттан күттү... камыкты... зарыкты. Күткөн, күзөткөн «аны» табууга мүмкүн болбоду.

«Ал» — «махаббат» жок нерсе!..

«Махаббат — бош кыял. Түндө кергөн түш. Айлуу жарык түндөгү алдамчы көлөкө. Жайкы таң атар алдынан соккон сыдырым, жаш, суюк көңүлдүн учкуну...» — деди, Жыпардын эң сонку ою. Махаббатты, чыныгы махаббатты келечек үмүт айырбаш кылды.

— Үмүт бар, махаббат жок,— деди.

Жыпар, айлап, жылдап көңүлүн бөлгөн, сарсанаа, убара кылган оюн «жокко» чыгарды. Камыккан, зарык-кан көңүлүн тынчытты. Жанын жай алдырып, жубанды, ичинен тынды. Кайтадан баштагы калыбына, баштагы кыялына кайтты. Жүрөктүн түбүндө орногон дартты тышка чыгарып таштады.

«Өз-өзүнө ишенүү — мына адамдын турмуш жолун-дагы заңы ушул» деди.

Кургак жугумсуз кыялдан ыраак качты. Анын турмушунда жаңы пикир, жаңы өзгөрүш калкып чыкты.

Көңүлүн бөлүп жарым эс кылган ойдон кутулду. Көпөлөккө окшоп камсыз, кайгысыз турууга, өз-өзүнө бекем убада берди. Ушул жашырын азаптан кутулганына, караңгы түнү жарык болгондой сүйүндү. Таза, кирсиз көңүлү кубанды...

Турмуш дөңгөлөгү тегеренип келип, бир жерде түбөлүк токтоп калбайт. Ал жаңыдан тегеренет.

Жыл өткөндөн кийин Жыпардын турмушу да тегеренди, өзгөрдү. Күтпөгөн жерден жолун өзгөртүп жи-берди, ойлобогон жерден болгон бир окуя, башка жакка бурду. Жыпардын бүткүл жаратылышы, бардыгы өзгөрдү. Ойлонгон ою, курган пландары жемирилди, өз өзүнө берген убадасы көз ачып жумганча жок болду.

Турмуш Жыпарды жеңди!

Махаббат учкундары кебелбестен келип, анын таксыз жүрөгүнө конду. Кирсиз көңүлүн кебелтпей туруп орун алды. Жаш жүрөк кызуу, эпкинүү боюнча колго түштү.

Махаббат учкундары, учкун боюнча калбады. Барган сайын өрчүдү, өндү. Ич күйдүрүп, чок жалаткан жалынга айланды. Күндөп, айлап эмес, сааттап жандырды. Саргарып, санаалата турган санаага айланды. Сагынып-сагынып, жаш төгө турган оор күндөргө учуратты.

Жалгыздыктан, көңүлсүздүктөн узун түндөрдө убара тартты. Үзүлүп-үзүлүп жалгыз «ал» үчүн жалбарды, жалынды... жалгыз «аны» тиледи... жүргөн турганда «ал» ар качан мандайында турат. Кайда барса да бирге ээрчип жүргөндөй көрүнөт, «ал» Жыпар үчүн бүткүл жанынан, канынан кымбат көрүндү.

Жыпар «аны» сүйдү... тиледи... күттү!..

Шооласы билинген, жарыгы түшкөн махаббат дар-тын тартууну каалады. Көз ирмеп, кирлик какпай, узун күндөн жаДап, караңгы түндү күттү... ошону каалады... элдйн опур-топурунан, ызы-чуусунан боюн оолак алды. Оюн күлкүлөрүнөн жадайд... жалгыздыкты, тынчылык-ты тиледи...

Эрйиндик, теңдик, азаттыкты сүйдү...

Жакында эле, жаны-дили жат Мамырбай куда болду. Өмүрүндө бир мертебе өңүн көрбөгөн, сырын билбеген

кимдир бирөөгө багыштанды. Эркиндик, теңдик көрө ал-бай буту-колу тушалды. Жаш өмүр, жапан талаада жал-гыз калган эчкидей жалдырап, маарап өтөбү?..

Бул ырас элеби?.. баягы күлгөн-жымыйган турмуш кана?.. баягы шооласы түшкөн махаббат кайда?..

Ылдылап бара жаткан күн күчү кеткен соңку нур-ларын жиберди. Жылга, коктуларды бозоруңку көлөкө каптады. Мөңгүнүн башында күндүн соңку нурлары бийлешти. Капчыгайдан жаканы карай, өзөн бойлоп жел аргы жүрдү. Камыштар шуудурашыбыраак, бир бири менен шыбырдашты. Суунун үстү жыбырап, электенип, күзгүдөй жалтыраган тегиздикти кубалай баштады, тен-тек балыктар андан-мындан ыргып, оюн, салышты.

Көйкөлгөн көлүм мунарып, Үстүндө булут кубарып, Карындашым кара көз, Карайсың мынча буралып. Көл терең, дүлөй, сөз укпайт, Сыр айтпа, асты муңайып!..—деп алдырдан коюн айдап желе жаткан койчу созуп ырдап жиберди. Анын ыры тодкунданып келип көлдүн үстүндө шаңтырады.

— Жүрү, кыз, кетели!.. үйдөгүлөр «Кайда кетишти?» — деп издеп жүрүшпөсүн. Бир топ олтуруп калдык. Күн да батып бара жатат...

Жыпар селт этип чочуп кетти. Оюна кылт этип,— «Мея эми канетем?! ал кантет?!»... деген баятадан берки ойлоп олтурган оюнун жыйынтыгы түштү.

Күндүн батып бара жатканын көрүп, соңку май ча-багын алып калууга шашылган ак чардак да:

«Канетет?.. Канетем?..» — деп чарылдап, соңку күчүн жыйып, сууга атылып тийип кайта атып чыкты.

Ак чардактын үнү Жыпарга таасир кылды. Көзүнө жаш келди. Көлдүн салкын, таза суусу менен Жыпар бетин жууду... күүгүм түшүп, караңгылык калдайып жуурканын жаба баштады...

«Канетет?.. Канетет?!»..

V

Былтыркы жайда ажылардыкы «Ж» жайлоосуна чыккан. Күн себелеп жаап өтгү. Жайлоонун көркү ачылды. Көк шибер жаандан кийинки сыдырым менен теңселди. Түрдүү түстөгү гүлдөр жабалактап, жайлоону атыр жыты менен буркураатты. Чөпкө тамган тамчылар көз жашындай мөлтүрөп, жерге себилди. Көк кашка, тунук суулу будактар шылдырап, таштан-ташка секирип, төмөн карай кулашты. Көккө карай жарышып, бирине би-ри эр-егишкен карагайлар «маслийкатты» айтып шоолдошту.

Жайлоонун ичи кишенешкен, тебишкен жылкынын үнүнөн бошободу. Кой-козулар маарашып, чапты жүз кайра жаңыртты. Уй-музоолор мөөрөп саандын маалы болгонун кабар кылышты. Белден келген бетегени ара-лап, ойдо>н-тосго чаап, шүүдүрүмдө жылкычылар үзөн-гү-үзөнгүдөн суу болушту. Иттердин үнү зоого кагылып, кош жаңырык чыгарды. Кымыран- сүт бышырылып, са-бага куюлду. Бишкектин бышканы, сүтгүн чайкылганы жалпы кымкуутка кошулду.

Бадалдан кийик бакырып, балдарын түнө.ккэ чакыр-ды. Күн бою үңкүрдө жатып зериккен түнкү каракчы ка-рышкыр тумшугун көтөрүп, созолонтул улуду. Аттана турган убактын, олжого чыгар мезгилдин жеткенин жсл-дошторуна билдирди.

Ай тоодон кылайып, күлүндөп жерге салам берди. Түздү, ойду, кырды тегиз күмүш нуруна чумдурду. Жылдыздар көрүнөөр көрүнмөкөөн болуп, айдан коругансып жыбырашты.

-Сарыбайдын кызынын күйөөсү кечээ келиптир. Бүгүн оюну болот экен. Оюнга Жыпарды ала кетелик деп келдик,— дешти айылдагы кыналышкан кыздар.

— Жыпар бара албайтко, ажы үйдө жок. Жыпар кетип калып, кечигибирээк калса ачуусу келет. Баланы-бейбаш

үйрөтөсүң, «андай бол, мындай бол» дегенди билбейсиң... деп жаман көрөт,— деп Кулан байбиче шылтоо тапты. Жыпар, кыздарга көзүн ирмеп, амалдап жатат. Асылып сурасаңар эле жиберет, дегендей кылды.

Байбиченин ак көңүл, жумшактыгын билген, араң турган кыздар бир ооздон чыккандай жалынып, жалбарышып, этек-жеңден алышты:

— Эжеке, таажене, жеңеке... биз үчүн жиберсеңиз! элдин кыздарынын баары бая эле кетишти. Оюн башталып калгандыр... биз кечигип калбайлы... ажыкем урушпайт, этпейт. Калп эле өзүңүз шылтоолоп жатасыз... таажене... эжеке... жеңетай!..

Кулан байбиче туштуштан жаалаган кыздарга күлкүсү келип, «бырс» күлүп жиберди.

— Мейлиңерчи, чычаң аталар!.. кишинин жанын да коюшпайт декирендешип...— деп Жыпардын оюнга барышына ыраазы болду. Жыпар кийинип, жасанып, кыздар менен бирге так секирип оюнга кетти.

Ай сүттөй аппак. Жогору көтөрүлүп, кыйгачтанып күлүмсүрөп жайлоого карап турат. Айдын шооласы менен кыздардын көкүрөктөрүндөгү бермет, седептери жылт-жылт этишет. Таза аба, серүүн желаргы көңүлдө-рүн көтөрдү. «Тигилерди карагылачы» дегенсип жылдыздар жымындап, көз ирмешет.

Үйдүн ичи кыз-келин, бозойлор менен жык толгон. Жыпарлар баргандан кийин орун эптешүүгө туура келди. Орун тардыктан бир топ жигитти эшикке чыгарышып, Жыпарларга жай беришти. Жыпар киргенде жигиттердин баары да ага карап, суктанышты. Жабылган көзгө карай албай Жыпар жалтактап, уялып төмөн карады. Күйөө менен жолдошу экөө түртүшүп, Жыпарга тиктешти. Күйөө жанындагы колуктусуна кылчаңдады.

«Сонун куш экен, ээ...» деп далайы ичинен кымпыйып калышты.

Оюн башталды.

Кыз-келиндер, жигиттер бир ыңгайланып, орун алышты. Эзелден берки каада заң боюнча созолонгон күүгө салышты, бозой, селкилердин ички муң, ички сырлары жайлоону жайкады. Армандарын, зарларын тышкы чыгарып, эркин дем алышты. Оюн кызыгандан кызыды. Кыз-келиндер кезекме-кезек токмок салууда. Жайлоо нун таза абасы, серүүн жели, зрке турмушунда зериккен бозойлор черлерин жазышты. Көптөн бери ичтерине жыйсалып, бук болуп келген мундарын таркатышты. Селкилердин көздөрү оттой балбылдады. Эчен кылгыр-ган, жайнаган көздөр турмуш мастыгы менен убаралан-ды. Беттерине кан жүгүрүп ырайлары ачылды. Көкүрөк бир көтөрүлүп, бир түшүп дем алуу ыкчамдады. Жан башка жерден жай алды. Күлүк санаа алда кайда — ыраакка карай учту.

Жаш көңүл, жаш жүрөктөр толкунданды... толгонду... Эчен жайдары кыялдуу өскөн селкилер кымырылып ордуна турат. Сыпаалык, чебердик менен көңүлү сүйгөн бозоюна токмок салат. Ордунан туруп, буралып иймен-генсип, жылмайып бозоюнун көзүнө көзүн түшүрөт. Бозойду калтыроо кайрат аралайт. Жүрөк чиркин дүпүлдөп, алап-желеп болуп, ала учкан ой таралгансып, көз ымыр-чымыр боло түшөт.

— Олтурган элге шылдың болбосом, таң калтырып алкыш алсам, көбүнчө маңдайымдагы селкиге жаксам, ааы да, өзүмдү да күртүкө тыкпасам,— деген ой далайдын дээринде бар. Эчен-эчен бозойлор ойлогон оюнун учуна чыгат. Далайды таң калтырып суктандырат, там-шандырат. Олтурган элдин көңүлүн өзүнө бурат. Кыз-келиндердин жылмайган көз карашына ээ болот. Далай-лар сүрдөйт. Тиги тоонун, бу тоонун башын бир оттоп, элге күлкү болот. Эмне деп баштарын, кандай алып жүрөрүн билбей сандырактат. Айткан өзү да, токмок салган селки да кызарат, татарат. Ээленген, күүлөнгөя жаштар ого бетер өрттөйт, жан күйдүрөт. Жарага туз сепкендей кылып уулуу сөздөр менен жапалактап ортого алышат. Ыр билбеген, кокустан коңшу

болуп калгандар-ды мөөрөтмөйүнчө тынышпайт, оюндун бүтүн кызыгы, бүтүн щиреси ушунда. Кезек жакындады.

Жыпардын жанында олтурган жолдошу ордуна туруп, арка жакта олтурган сары чийкил балага токмок салды. Токмокту алып, тамагын эки-үч жолу кырып алып теребелин карады. Бетине кан жүгүрдү, кайта бозорду, кайта кызарды, татарды... ошо бойдон талкан сугунган эмедей тим болду. Үйдө олтургандардын баары каткырып күлүп жиберешти. Эчен ачуу сөздөр ийнедей кадалды. Кыз ыза болгонунан эмне экенин билбестен күлгөн элге кошулуп, күлкүгө көмүлдү.

— Музоосун тапкыла, музоосун көрмөйүнчө унчук-пайт.

— Сайгактар убагы боло элек...

— Туз жалаткыла!

Деген заар сөздөр жамгырдай жаады. Жигит токмокту кармаган боюнча таштай катып калды. Көзү жашылданып ыза болуп, күлүп жаткан жаштарга карая ыржайган бойдон терең күрсүнүп кайра олтурду.

Жыпар мунун баарын көрүп олтурду. Баятадан бери ырдаган бир топ жигиттерди ичинен сынап өтү, жүрөктүн түпкү жеринен кайнап жалындап чыккан мундарын укту, жаштык мастыгы, сүйүү кызыгы менен көңүлү толду, толкунданып-толкунданып жайлоону жаңыртып барып, алда кайда жоголгон мундуу үн, боюн балкытты. Өзүн алда кайда ыраакта булуттар арасында жүргөндөй сизди. Өзүнүн бардыгын бир топко өстен чыгарып турду.

Ана, жигит эчен-эчен күүгө салып мунданат. Анын үнү сайраган булбулдун үнүндөй жагымдуу, мундуу... бойду өритти, көңүлдү көтөрдү. Үнү менен кошо ээрчитип барып таштады. Жүрөк дегдейт... көңүл эмненидир издейт, жоктойт... Санаага-санаа кошулуп, сары адырды аша жөнөлөт.

Ана, жигит соңку өзүн айтты. Эл дүбүр-дүбүр, ко-бур-кобур болуп толкунданды. Жоосун жеңип, намысын кшуна алган эрдей көкүрөгүн көтөрүп жигит ордуна козголду, токмок салган селкинин жанына келип колун жайып,

талпынган бүркүттөй болуп, көз жумланча күй-мөлдү. Жар көрүшүп, аманатын колуна кайта берди.

Жигит менен айкалыша бергенде, беттери албырып, муундары билинер-билинбес калтырап, турмуш мастыгы көздөрүнө чыгат. Изденген, коюлган көздөр дароо учурашып, дароо четке кагылат. Көкүрөккө көкүрөк акындаган сайын жүрөк дүпүлдөгүн күчөтөт. Жигит да, кыз да өз орундарына олтурушту. Мындай бозой, селкилердин оюндарында Жыпар далай болгон, далай жар көрүшкөн., Далай жигиттердин уну менен термелген. Бирок ал бүгүн өзүн башкача сезет. Бүгүн турмушунда чоң бир өзгөрүш бодордой болуп, үрөгү алып учат. Болор-болбос эмеден сестенет. Азыры сары чийкил жигиттин ыза болгонуна абдан боору оруду. Аны аяды... дардандал күлүп ызалап жаткандарды: «Эби жок, эси жок кур көөдөндөр» деп ойлоду. Ал жигитке токмок салган жанындагы жолдошун да аяды. Анын кызарганын, аяганын көрүп жаны ачыды.

«Ушунча элдин ичинде шагы сынды. Мизи кайтарылды»—деди жаш көңүлү.

Кылт этип өзүнө кезек келгени эсине түштү. Баятадан бери ойлоп олтурган ойлору алда кайда таралды. Көзү чайыттай ачылды. Олтурган бозойлорго карап, бирдеме тандагандай болду, дагы бир сыйыра карады. Олтургандарды сындап көзүнөн өткөрдү.

«Мен да тигилердей боз-ала болбогой элем...»

Деген шектүү ойдо келди. Баятадан кыз-келиндердей шылдындап, сөздү туурасынан тебе качып олтурган күйөө жолдош жигитке көзү түштү.

«Баятан бери кыз-келиндер ага эмне үчүн токмок салбады?.. же ал дагы жанагы жигиттейби?..»

Дагы күйөө жолдош жигитке карады. Иманы ысык, жанга жакын көрүндү. Мурун көрүп, тааныбаса да көптөн берки сырдаштай көрүнүп кетти. Ишенген, үмүт кылган кишисиндей жакын өңдөндү.

«Турмуштун бүтүн көркү, кызыгы, жыргалы — бел байлап ишенүүдө» деп ошол жигитке чын ниети менен жазымышын тапшырды.

«Эмне болсо — болсун!..» деп ордуна турду. Жүрөгү ары-бери опкоолжуду. Иреңи кубулуп, ийменгенсиди. Бир азга дейре батына албай, кынжылды. Көздөгөн жигитине кылгырган карагат көздөрүн түшүрдү. Уялгансып, көзүнүн асты менен телмире карап илгери аттады,

Үйдө олтургандардын бары жымжырт. Үн жок. Жыпардын кадыры, анын сулуулугу далайга маалым. Аны баарысы урматтап ызат кылышат. Адамгерчилигине, сылык мүнөзүнө кызыгышат.

«Кимге... кимге?..» дешет ар кимиси өз ичинен.

Жабылып ээн-жай кепке кирип кеткен күйөө жолдош да кымырына түштү. Азыраак таң калгандай болуп ил-гери аттаган Жыпарга карады... дагы бир, дагы бир адам... мына токмок күйөө жолдошко салынды. Бүткө» бою дүркүрөп, ысылы суукту боло түштү. Жыпардын жалдыраңкы тарткан көзүнө көзү туура келди. Көз алды ымыр-чымыр болуп электене түштү.

Жыпардын атагын, кылык жоругун жанындакы теңтуштарынан угуп олтурган. Анын элге жайылган жакшы атып угуп, өзү да кубанган. Бирок ойлобогон, күтпөгөн жерден эле мындай боло коёрун сезген эмес. «Өлүп көрүпмүнбү» дегендей Жыпардын мындай капыстан кабыларына көзү жетпеген. Азыр сүрдөдү... чекесинен бир нече мончок тер да чыга түштү.

Олтурган аял-эркектердин баары Жыпар менен күйөө жолдошко карашты. Күйөө жолдош биринчи келген бала. Анын ал-жайы, сыры далай кишиге маалым эмес.

Жыпар олтуруп жатып дагы бир карап алды. Күйөө жолдош бирдемени эстегенсип азыраак ойлонуп турду.

Түгөнгүр, ырдап көрө элек элем. Үнүм жок... палан-пустан, деп койшолоктогонсуду. Муну уккан бозой-селкилер туш-туштан жабылып:

— Айта бериңиз! Элдин баары үн тагынып жүргөн жок! — дешип ал-жайына коюшпады. Чыдабады... көңүл көтөрүлтөнсүп, жүрөк илгери умтулду. Кайратты колго алып, өзүнүн бактысын бир сынап көрмөкчү болду. Ары-бери каранып, Жыпарга бир карап өттү.

— Айт... айт. Жунуш сени биз жакшы билебиз! Башкадан жашырып өлсөң!.. дешип бир топ бозойлор сүрөп жиберди.

— Жыпар да сизди билгенинен... — дешип келиндер кобурашты.

Жунуш көп маалката албады. Элдин сүрөөнү, түрт-күсү көбөйүп бара жатканын көрүп, макул болбоско чарасы жок. Тамагын кырып, эмнеден баштап жиберерин азыраак ойлоп алды. Жунуштун даярданганын көрүп, бирге туруп, бирге өсүп, сырдаш болгон күйөөнүн өңүнө кызыл жүгүрдү. Жунуштун, олтургандардын баарына сабак берерин ал жакшы билет. Жанында олтурган колуктусунун кулагына шыбырап, Жунуш жакты шилтеп, мактангансып алды. Жунуш баштады:

Жайлоонун башы жашылдан,
Ай, жылдызы жашынган.
Айдай сулуу, мун. көздүү,
Жаралган кандай асылдан?!
Армандамын кой көзүм,
Таалышып албай башынан!..

Мундуу, угумдуу коңур үн созолонду. Түнкү тынчтыкты жарып зоо жаңыртып, жүрөктүн эң ичке жерлерине барып кадалды. Мемиреп жаткан жайлоого жан киргендей болду. Айыл-ападагы олтурган карыялар кулак салышып, жаш чактарын зскеришти. Үйдүн тегереги зоокчулар менен толду. Жылчыктар жылдызданып көбөйдү.

Үйдө олтургандардын баары жылмайышты. Ар кимиси ыраазы болгон өңдөнүп бир-бирөөнө карай көз ирмешти. Кыз-келиндер муңайыңкы тартып, Жунуш жакка карап ыгырылышты. Элдин баарында Жунушка туугандык,

жакындык сезими тууду. Көңүлү ичке, назик сезимдүүлөр терең күрсүндү.

Жунуш созолонгондон созолонду. Ар түрдүү күүгө салып, элди артынан ээрчиге сабаларды.

Жаш жүрөктөр козголду... ойноду... туйларды... Айткан ыр, чыккан муң далайдын черин жазып, көңүлүн чайыттай ачты. Далайды ого бетер муңкандырып, терең ойго салды. Бош кыял, кургак ой далайдын көңүлүн көөлөдү...

Жыпар өз-өзүн унутту... алда кайдагы шыйкырдуу туман арасына кирип жоголду. Сүйүү — сүйүлүү сырларынын тентек кыялдары кымылдады. Көптөн бери күткөн, күзөткөн үмүтү каршы алдынан чыккандай болду. Караңгы булут астына кирип жашырынган чолпону жаркырап чыкканы ушу да. Турмуш чиркин эми күлдү, эми сырын чечти... изденген кыйналган жаш жүрөктүн оту дүрүлдөдү. Жалдыраган көздөрүнөн сүйүү учкундары чачырады, ичи-тышы элеп-желеп болуп, бою балкып та-мырларына жылуу кан жүгүрдү. Ичи-тышынын баары «сүйүү, сүйүлүү» үмүттөрү менен толду.

Жунуш, ырдаганы, ырдаган... кээде көтөрүп, кээде түшүрүп, как көңүлдүн каалаганындай кылып ырдады.

Жунуш созолонгон сайын Жыпарга башкача жан кирди. Анын үнү, күүсү — муңдуу, жагымдуу сезилди. Улам уккусу келип, жүрөгү алып учуп турду. Анын кирсиз, таксыз көкүрөгү үмүт кешик менен толду. Боло турган турмуш эркиндик, Жыпарды кучагына алды. Түпсүз-чексиз кыял дарыясына кирип сүзүп кетти...

Кайгысыз муңсуз көпөлөк,
Гүлдөрдү өпсө, бөпөлөп,
Турмушту мактап кубаттап,
Ойносо, учса көкөлөп:
Биз да ойносок, кошулсак
Айкалышып — экөөлөп!..—

Айкалышып — экөөлөп!..— деп Жунуш ырын муңдантип барып токтотту.

Жыпар, үмүт, бакыт толгон көзү менен Жунушка карады. Олтурган элдин баары күрсүнүп, оңтойлонуп олтурушту, баарынын өңүндө ыраазылык, жалгасын айтуу көрүнүп турат. Далай жигиттер бир далайга дейре кошомат кылып, сүрөөнчү болушту. Келиндердин эпчилдери өздөрүнө имере тартып, көз ирмешти. Кыздар Жыпарга кызыккан көз менен карашты.

Жайлоонун талаасы далайга дейре толкунданган муң менен курчалып турду, түнкү сергек сыдырым чыккан муңду билип алып, жер кыдырып жөнөлдү. Кошоматчыл зоо жаңырып, эч-кирил барып тийди.

Жунуш, Жыпар экөө тең козголушту. Жунуштун колу колуна тийгенде Жыпардын денеси делебеленди. Жар көрүшөрдө, бул турган турмуштун жарык жагоосу көңүлүнө келди. Тен турмуш, тегиз жыргал элестеп алдынан өтү. Жүрөгүнө бүтпөс, түгөнбөс жаштык бактынан орун берди. Ошол түбөлүк ырыс-кешик, алдында тургандай көрүндү.

Көзүн жогору көтөрүп, өзү, ондонуп көңүлү көтөрүлүп, турмуш кызыгына көмүлүп турган Жулушту көрдү. Жунуш күлүмсүрөп, көзүн жайнатып жымыйды.

Жыпар уялды... кысылды...

Мала кызыл бетине кечки баткан күндүн кызылындай кызыл жүгүрдү. Бети албырып анар келбеттенди... тартылды... эриктүү-эриксиз жар көрүштү... айкалышып келгенде зки жаш жүрөктүн тилек, үмүт менен эки жүрөк, эки жактан дүпүлдөп, түрсүлдөдү.

«Биз сүйүшүүгө, кошулууга, жашоого ылайыкпыз!» дегендей кылды.

Жыпардын мууну бошоп, көз алды тумандады... көктөн жылдыздар учкандай болду... турмуш кызыгы өмүр жыргалы башын айландырды. Күткөн күнү, ашык болгон Айына дагы бир муңа карады... ичинен терең күрсүнүп, кайра ордуна олтурду.

* * *

Түн жарымы эбак өткөн. Жайлоо тымтырс, кыбыраган жан жок. Ой-тоонун баары талыкшып, терең таттуу уйкуда. Ырдаган, муңканган жаштардын баары жай-жайына таралган. Жылдыздар баштагыдан да айбаттуу, ажардуу, жымыңдашат. Ай жалдырап, жайнап аскага таман коюп бара жатат. Жайкалган жашыл шибер, үлбүрөгөн атыр гүлдөрдүн жыты ээн жайлоону каптаган. Аскадан, зоодон кара кочкул узун көлөкө тартылган. Эрке жел талтал сыдырым шиберди теңселтип карагайдын бүчүрлөрүн ыргалтып эрмек кылат.

Ак кар, көк муздуу мөңгүдөн тамчылап жыйылган мөпмөлтүр тунук суу, таштан ташка ыргып, ай жарыгында күмүш тамчылар чачыратат, мөңгүнүн башып көздөй жол тарткан ак балыктар, үйдөй таштардан алыс ыргышып жаркырашат.

Жунуш менен Жыпар бир далайдан бери суунун боюнда олтурушат. Эки жаш жүрөк биринчи түнү, биринчи мертебе бир бирөө менен беттешип, көрүштү. Жунуш көк шиберде чалкасынан жатып, ички сырларын тышка чыгарды. Жыпар жыгылган карагайдын үстүндө олтуруп, колундагы узун чыбык менен жер чукуп, Жунушту тыңшайт. Жыпар, Жунуштун ар бир сөзүнө, аракетине баа берет, сындан өткөрөт. Жунуш ар бир сөзүн абайлап, өлчөп сүйлөйт.

Дегдеген жүрөк издегенин тапты. Далайдан бери тышка чыкпаган муң дарыядай ташып, четке жайылды, ойлогон ой, күткөн тилек тымызын келип алдынан чыкты. Келечек турмуштун бүткүл жашырын кылдары ушул жерде козголду. Ушул жерде жаңы турмушка негиз салынды.

Жунуш болгон кебинин баарын усталык, чебердик менен тизип, Жыпардын көз алдынан чубатты. Алдагы тилек, алдагы турмуш тууралуу туюндурду. Жыпар этияттык менен этибар кылып баарын укту, кулагына куйду.

Эки жаштын келечегине берген убадаларына асмандагы жылдыздар, жердеги өсүмдүктөр күбө болушту.

Бир аздан кийин экөө тең орундарынан туруп, бир-биринин көздөрүнө муңайшып карап турушту. Түбөлүк

бирге болууга, түбөлүк ажырабаска убада беришти. Махаббат мастыгы менен толгон көздөрү телмирди.

— Мен өлөр-өлгөнчө сеникимин!..

— Мен дагы өлгөнчө...

Сайдагы суунун шарылдаган күмүш үнүнө кошулуп, «чоп-чоп» добуш угулду.

Бул эки жаш жүрөктүн желими, айтышкан антынын айныбас шарты.

VI

Жунуш кедейдин баласы. Жаш чагынан тартып шаарда өстү. Атасынын минер атынан башка эчтемеси жок. Бир агасы сарт, ногойдо малай болуп жүрдү. Ошол агасынын аркасы менен окууга кирди. Кыш окуу окуп, жаз, жай айларында күндүктөп жумуш кылды. Ал кездерде жаңы тартип менен окутуп жаткан татар мектебиндеги балдардын алды болду. Ар жылы интихам болгон сайын Жунуш балдарды артына таштай турган.

Бара-бара газет, журнал, адабий китептер окуй турган жолдошу Тынымсейиттин демдөөсү менен бул да ошол жолго кирди. Кыш күндөрүндөгү дем алуу, жайкы бош убактарын окуу аденен өткөрө турган. Заманындагы ал-абал менен күндөгүсүн күндө таанышып келди. Ал учурдагы аңдуу-билимдүү азаматтардын заман агымы менен таанышкан, окуучуларынын бирөөболду.

Мектепти бүтүрүп калаа тегерегиндеги мектепке мугалим болуп келгенине эки жылдай болду. Элдин балдарын жыйып, жаңы тартип менен сабатын ачты. Мурун 4—5 жыл окуп «Алкамду» дон өтө албаган элге үлгү болду, кыргыз калкы жаңылыкка, жаңы нерсеге тез көнө, тез көңүл бура турган калк. Ошондуктан Жунуштун кадыры эл ичинде тез көтөрүлдү. Жаңы окуунун жеңилдигине, оңой-олтоң кат тааныта тургандыгына эл кызыкты. Балдарын ийменбей, тартынбай Жунуштун мектебине бере турган болушту.

Эл үйүр алып, боорго тартылгандан кийин Жунуш элге газет окуп, түшүндүрүп бере турган болду. Дүнүйө жүзүндө өнөр-билим аркылуу эчен-эчен кулак угуп, көз көрбөгөн

шумдуктарды чыгарып жатышканын айтты. Аэроплан, сымсыз телеграмм, автомобиль дагы башка караңгы эл тез түшүнө тургандарды айтып элди таң калтыра турган. Мына ушул өңдүү укмуштардын баары азыркы окуу-билим аркасында болгонун туюндурду.

Бара-бара Жунуштун баркы көтөрүлдү. Элди боюна тартты. Жунушту көбүнчө жаңы өспүрүм, жаңы муун жаштар жактырат. Анын турган үйү ар качан боз балдар менен жык толот. Аркы-берки кепти айтышып, Жунуштун жагымдуу, жугумдуу сөздөрүн кулактарын түрүп угушат. Жунуш оюн-күлкү аралаштырып, жаштарга кандай болуу, эмне керектүүлүгүн түшүндүрөт.

Жунуш илим-билим жагынан далайдан андуу, сезимдүү. Атасынын жерине корук салдырып, бак тиктирди. Орус, ногой айдай турган ар түрдүү жашылчаларды айдатты. Аны кандай багуу, кандай өстүрүү тууралуу ар качан өзү жол көрсөтчү. Башка коңшулары, айылдаштарына да ушул жол менен иштөөгө кеңеш берүүчү, өзү барып иштешип, жол таап берип жүрдү.

Жунуш башка өнөрлөрдөн да куру эмес. Ыр, комуз чертүү, кыяк тартуу өңдүү элдин көңүлүнө жакын нерселерди абдан жакшы билет. Жунуш болгон жердеги тамаша, оюн эч кайда боло койбойт. Жунуш мундуу, жу-гумдуу коңур үнү менен далайды «баракелде» леткен, далайга атагы жайылган. Ошондуктан боз балдар Жу-нуштан айрылуучу эмес. Аны кайда болсо да ала барып бирге ойноп, бирге күлүүгө зооктонушат. Бирок Жунуш токтоо, сабырдуу жигит. Көрүнгөн жакка бастыра бербейт. Ээнбаш жүрүүнү көңүлү көп сүйбөйт. Ыгы келген жерге, баскан кадамынан жаңылышпагандай гана жерлерге барат. Өмүрүндө бир гана мертебе күйөө жолдош болуп көрдү. Ал да болсо өзү менен бирге окуган санаалаш, талапташ курдашынын кайнына баруу болду.

Жунуш элде эки жылы бала окутту. Эки жылдын ичинде окуткан балдарынын баары колдоруна тийген китептерди шар окуп чыгышты. Катты шарылдата жазып, көрүнгөн

катты чыгарышты. Муну көргөн элдин Жунушка болгон көз караштары өзгөрдү. Далайы Жунушту макташып, төбөлөрүнө көтөрүштү. Аны ар кимиси ардактап, сыйлап-сыйнаттады.

Молдо-кожолордон окуп калган «чала молдолордун чачтары тик турду. Балдардын баары Жунуштун мектебине чубурулат. Андан окуп бат «молдо» болушат. Сабаттары тез чыгат. Бул «чала молдолор»дун жолуна дөңгөч коюу, алардын караңгы элди алдап-соолап, окутумуш болгонунун сыры ачыла баштады. Молдолор төрт-беш жыл окутуп, түзүк дубай салам жаза албаган балдар, 5—6-айда шаркыратып окуу деген эмне шумдук. Анысы аз келгенсип, балдар ар түрдүү «марш» айтышат.

Күндөн-күнгө колдорунан жеми кетип, кадыры аза-йып бара жаткан молдолор муну сезишти. Бул ишти бул бойдон коюу жарабастыгына көздөрү жетти. Мунун бир амалын таап, Жунуштун жолун торомокчу болушту, айыл арасындагы атка минер шумдарга акыл салышты.

— Жунуш балдарды динден чыгармак болду. Балдар бузулуп, мусулманчылыктан чыгып кетет го! Эми бир-эки жыл окушса таптакыр мусулманчылыктан кол жууп калабыз,—дешип бир топ шылуундарды кутуртушту. Алар ары-бери кеңешип, молдолордун тилегин орундоого ат салышты. Уезддин, приставдардын тилмечтери менен сүйлөшүп, аларды паралап тил алдырышты. Тилмечтер Жунуштун сазайын берүүгө убада кылышты. Бир күнү Жунуш балдарына жарапиядан сабак берип жаткан убакта чакчандап, болуштун жасоолу кирип келди. Кылычын шалдыратып, камчысын ийкеп:

— Жунуш деген сен болосуңбу?— деди.

Ээлигип, адырандап келип кирген жасоолду көрүп, Жунуш азыраак таң калды. — Ооба, мен болом...

— Сен болсоң, дароо аттан! Үйөздөн тыкыр буйрук бар, айдап бүгүндөн калбай жеткирсин деген,— деп Жунушту энтелетип, мектептен айдап жөнөдү.

Жунуш калаага барып, бир жумадай камалып жатты. Сегизинчи күнү чакырып суракка алды. Кайда окугандыгын, кандай мектеп бүтүргөндүгүн, талаада кандай китептер окутуп жаткандыгын, газет, журналды эмне себептен элге бере тургандыгын, дагы башкаларынын ийнесинен жибине дейре сурады.

Жунуш сурагандарынын баарына анык, толук жообун берди. Окутуп жаткан китептери, элге окуп берген нерселеринин баары Казанда, Оренбургда өкмөт тарабынан улуксат кылынып басылып чыккан нерселер экен-дигин айтты.

Ары-бери декип, тизгинди кыскараак кармаш керек-тигин, түрк ырларын балдарга мындан ары ырдатпаксэ тийиштигин айтып, үстөлдү койгулап жүрөгүн алды. Экинчи ушул көрсөтүлгөн чектен чыкпаса, эгерде укпай турган болсо камоого алынып, башка жакка айдаларын билдирип, Жунушту коё беришти.

Өкмөт декигенден кийин Жунуш көрсөтүлгөн чектен чыкпады. Бирок башка сабактарын баштагыдан беш бе-тер тырышып окутту, муну менен Жунуштун эл арасын-дагы баркы, кадыры кеткен жок. Душмандарынын гана отуна суу себиле турду.

Ушул окуядан эки ай өткөндөн кийин Жунуш Жыпар менен көрүштү. Кебелбей бир калыпта келе жаткан турмушуна өзгөрүш кирди. Жайлоонун тунук суусунун боюнда чалкасынан жатып, Жыпардын жалындуу сөзүн укту. Булбулдун үнүндөй болгон үнүнө мас болду. Жай-лоонун буркурак жыты менен Жыпардын жыты эсинен кеткис болду. Жаштыктын кирсиз, күнөөсүз моокумун басты. Жыпар, Жунушту шыйкырлады. Анын жүрөгүнүн эң терең жеринен Жыпар жылбагыдай орун алды. Эки жаш жүрөктүн тилегин бир орундан чыгарды.

Ошол ырыстуу түндө ыргалышып көрүшүп, колго-кол берип убадалашкандан бери Жунуш өзгөрдү. Анын жүрүштурушу, мүнөзү башкара түштү. Китептерди көп окуп, көп ойлоно турган болду. Жыпарды тууган энесин-дей жакын

көрдү. Анын кучагына атылып ичтеги сырын дагы айткысы келди. Армандарын баштан аяк чубуртуп, Жыпар менен бардык муңун чыгарып ортоктошкосу келет.

Келечек жарык турмушун ойлоп түрдүү пландар куруп таң аттырат. Насип болуп Жыпар менен кошулуп калса, аны менен бирге кандай туруу, кандай иштөө жолун чечет. Жыпардын жалдыранкы көзү, айдай жарык чырайы, ар качан бирге тургандай көз алдында көрүнөт.

Жунуш көпкө дейре көрүшпөй чыдап тура албады. Жаны сүйгөн, жүрөгү дегдеген жарын дагы көрүүгө зар болду, далайга дейре Жунуш Жыпарды көрө албай за-рыкты, камыкты. Жаш жүрөгү туйлап, чымын жанга гынччылык бербеди. Сыздаган көңүл сары суулуу санаа-га айлана баштады.

Амал жок, көрүшүүнүн эч кандай эби келбеди.

Жыпардын айлына барган менен жакын кишиси "жок. Жолоочулап барымыш болгон мөнен элдин баары Жу-нушту билет. Кылар арга жок. Жунуш күздү күттү, эл жайлоодон түшүп жатакка келгенде эбин тапмакчы болду. Жунуштун мектебине ажылардын айлынан келип окуй турган балдар да бар, ошол балдар аркылуу кат менен сүйлөшүүдөн башка ылаажы жок.

Узактабай күз келди. Жайлоодогу эл сапырылып жакага карай агылды. Элдин кызуу иш убакты. Күздүн жеткенин билдирип, келгин куштар келген жактарыяа карай сапар тартышты. Жер бетин ээлеген жайкалган чөптөр, гүлдөр саргайып куурай баштады. Жалбырактар шуудурап, мезгал жеткенин ырдап жерге куюлду. Талаа-ны жаңыртып эчен түрдүү күүгө салып таңшыган куш-гар жымжырт болушту, талаа жылаңачтанып мундуу түскө кирди. Күздүн күнкү тоо өркөчтөнгөн кара булут-тар калдайып башпактайт.

Эл жайлоодон жалпы түшүп болду. Кышкы кыштоо-го көчкөнчө убактынча малга жайлуу жерлерге таралып, конушту. Койлор «ыркылды, үй жабуу, кийиз кылуу, ар-деме-бирдеме согуу көбөйдү.

Жунуш да жылдагы ишине камына баштады. Окуу качан башталарын күн мурун элге жарыялады. Балдарды эртелеп алуу, окуу башталганча аларды жай башка-лап бөлүү иши менен убараланды. Ар кайсы айылдан окууга кире турган балдар убачубап, күн сайын келе баштады. Жыпардын айлынан да катталууга эки бала келди.

Көп ойлоп турбастан Жыпар менен көрүшүү, сүйлөшүү оюна келди. Ажылардын айлынан келген бир бала-ны атайы кондуруп калып, алдап-соолап Жыпарга кат берүүгө көндүрдү. Жыпардын өзүнөн башка эч кимге бербөскө, көрсөтпөскө убада алды. Анын берген катын да жашырыкча берүүгө макулдашты. Катты жакшылап жазыпбаладан берип жиберди.

Кат бергенден кийин Жунуш тыным ала албады. Кат бергени бир топ күн болсо да жооп жок. Жүрөгү өйүп, капа болуп, камыга баштады. Далайдан бери күткөн Жыпарын көрүүгө жаман ашыкты. Көңүлү токтобой, кылган ишинин дайынын билбей, делбелеңдеп сабырсыз-дык менен жооп күттү, эки көзүн Жыпарлардын айлы жактан албады, керээли кечке дейре элеп-желеп болуп элтендеди.

«Жыпарга эмне болду?.. Же менден кадыры калды-бы?.. Кадыры кала турган деле жери жок эле!.. Же ооруп-сыктап калдыбы?..» деп миң түрдүү кыялга кетти. Ою бир жерге токтобой, сүйүү дартына дуушар болгон-дугун саат сайын сизди... сыздады... жаш жүрөгүнүн баа-ры, бүткүл жаратылышы Жыпарга багышталганын бил-ди. Сүйгөнүн, жүрөгүн ээлеген жарык чолпонун сагынды. Аны менен дагы бир мертебе, дагы бир эле мертебе жа-наша олтуруп сүйлөшкүсү, бир гана минут болсо да му-ңайым жүзүн көргүсү келди.

«Мен, өлгөнчө сеникимин...»

Ажырашардагы ошент.ип айткан антын дагы бир мер-тебе укса ар.ман жок эмеспи!

Күткөн үмүт, санаган санаа талаага кеткен жок. Жы-парынан жат келди.

«Эл жаткандан кийин токойдун күн батыш жээгинде-ги топ камышта бол. Мен ошондо болом, кечикпе!!!..»

Жунуш ысылы-суукту^болуп кетти. Жинди болгон эме-дей өзүнөн өзү ырдагысы, секиргиси, бийлегиси келди. Жүрөгү элеп-желеп болуп, алда кайда алып учту. Көзү-нөн шаттык, үмүт нурлары чачырады. Бүткүл денесин титирөө каптады...

Эки жаш экинчи мертебе көлдүн жээгиндеги топ ка-мышта учурашты. Сагынуу, зарыгуу, таарынуу сөздөр жамгырдай жаады. Бирөө жолун айтып кечирим сурады, бирөө кадырын калтырбай макул алды. Ичке түйүлүп, чогулуп калган сырлар дагы айтылды. Сагынган, зары-гып күткөн көздөр кылгырып дагы учурашты. Бирөөнөн-бирөө алда неме издегендей, өз көргөнүн байкоочудай болуп жалдырашты. Жыпар адаты боюнча колундагы чыбык менен жер чукуп, сүйгөнүнүн сүйкүмдүү ,сөзүнө көмүлдү. Жунуш Жыпардан көзүн албай, суктангавсып ичинеи жалын чыгарып күрсүндү. Айтылган ант, бериш-кен убада кайта-кайта кабатталды..1 Экөөнүн бир-бирөө-нөн айрылтысы келбей акылсыз жаштыктын мазасына алданышты...

Мындан кийин көрүшүүгө жол ачылды. Ар качан Жунуш, Жыпар топ камыштан табышат. Далайдан бери көрүшпөгөн эмелерче ичи-боору эзилишип көрүшөт. Чок-чо камыш ар качан булардын сырларын, мундашканда-рын тымызын туруп угат. Алардын бактына, сүйүнчүнө кызыккан өңдөнүп, баш ийкегенсийт.

Кээде көпкө дейре олтуруп сырдашат. Кээде колтук-ташып мелтирөп жаткан көлдүн жээгин кыдырышат. Көлдүн түнкү сулуулугуна, түнкү ажарына суктанышып, бири-бирине сүйөнүшөт, ыкталышат. Макаббат кызыгы-на, сүйүү демине мас болгон жаштар түндүн өткөнүн се-аишпейт. Экөө тең бир тилек, бир жолдо кезигишет. Би-рөөнүн ичинде эмне болуп жатканын экинчиси сезгендей болот.

Экөө тең ырыстуу, экөө тең муңсуз...

Экөөнүн тең жүрөктөрү келечектин таттуу, ширин үмүттөрү менен толуп,; бойлору балкыйт... эркин, азат турмуштун ширеоин экөө тең татыйт...

Дүйнөдө жашоо, турмуштун туруктуу түбүнө жетүү-дөн кызык эмне бар?.. Булар да как ушуну ойлоп, ар ка-чан бир жан, бир денедей болуп, турмуш кызыгы менен таркашат.

Күндөр канатын сабап өтүп жатты. Турмуш өз түрүн бир жерде түбөлүк кармай албады. Кырданды, айлан-ды... кечеги бүгүнкүдөн бир башка, бүгүнкүдөн эртең бир башка болуп көмкөрүлүп турду.

Жаштардын жарык көгү, айлуу, жылдыздуу асманы кара булуттар менен капталды. Эчен түндөр бою макаб-бат оту менен жанган жүрөктөргө муздак суу себилди. Жаштык масчылыгы, турмуш жыргалы менен термелген, эркеленген, балкыган бойду, суу сепкендей муздаттыг. Кайгы, капа үч уктаса түштөрүнө кирбеген, кирпичим-кашым дешти билбеген жаштарды турмуштун керимсели сокту. Жаңы ачылып, атыр жыты буркурап келе жаткан гүлдөр мезгалсиз солушту... «Жунуш, секет!

Мен караңгы кара туман арасына кирип жоголдум. Алдым-артым баары коргоолу. Кайда барар, кайда ка-чар, кантип бул балаадан кутуларымды билбейм. Башым маң, жүрөгүм дал болду... арманымды айтсам сооротор адам жок. Кимге барып, кимге жалынып, жалбарарым-ды билбедим. Жарык күнум караңгы түнгө айланды. Турмуштун бүткүл тилектери кыйрады... мен бүттүм... жаштай, мезгилсиз солудум. Көз жашыма этибар кылар, дартыма дарман табар кишим жокпу?.. Чын эле жокпу!.. ^ Өзүң уккандырсың, жакында баскан жеримдин, таян-ган көгүмдүн күлү көккө учканын. Мен тирүүлөй өл-дүм!.. Күткөн үмүт, максаттарымдын баары желге кетти. Олтурган кайыгым сынып, түпсүз, чексиз терең көлдө дайынсыз калдым... мени куткара турган боорукер жан көрбөдүм...

Мен убактысыз өлүүгө, убактысыз кара жер жаста-нууга туулдум беле?! Мен эми кайда барам... кимдин мойнуна асылып жардам сурайм. Сен чарасын тап!.. Он жети жылдык

өмүрүмдүн бүткүл бардыгын, бүткүл кы-зыгын мен кимге багыштадым?.. Өз теңим, арзыган ашы-гымабы? Же үч кабаанак канчыктуу кары дөбөткөбү?! Көз жашымды сүртөр, сооротор эч химям жок.

Ашык!.. ашык!.. мен десең, мени чып ниетиң менен сүйсөң мындан куткар!.. куткар!.. Болбосо мен кутулуу-нун чарасын таптым,— кара жер?.. Өлүм!..

Тиги дөбөт жакында келип той кылмакчы. Жок, мен ага тирүү кезимде көнө албайм... Менин сенден башка ишенер, таянарым жок... бир гана сен! -Камалган тордон, түшкөн ордон куткар!.. Колуңан келет... менин жылды-зымды өчүрүүгө эрик бербе?.. Менден кийинки убакта шек алышып жүрүшөт. «Алар» (билесиң го) бүрсүгүнү келишет, дал!.. баякы жерде болом, даярмын! Бакытсыз Жыпарың».

Катты окуп көрүп Жунуш жинди боло жаздады. Ал эми заматтын ичинде бүткүл турмуш кыйрагандай, таш-талканы чыккандай көрүндү. Көз алды караңгыланып, башы айланып, мээсине доо кеткендей болду. Эмне экенин билбей, үйдөн тышка, тыштан үйгө жүгүрдү. Колдорун ушалап, башын кармап барып жансерек болуп, олтуруп калды. Жансерек болуп жатып көптөн кийин эсине келди...

Күүгүм талаш алты атчан киши үрүл-бүрүлдүн ичине кирип жоголду, аттардын оозун коё берип, этектерин желбиретип жел менен жарышып кетип бара жатышты. Баары тымтырс, аттардын туягынан чыккан таштар ча-гыла-чагыла ыргып калды. Туура жолдон бурулуп, көл-дү жээктей салып, кумдун үстү менен зыпылдай жөнөштү. Бир топ узагандан кийин оң кол жакка бура тарты-шыгып, Кендирбайдын айлына карай бет алышты.

Айылга азыраак жер калгандан кийин аттарынын оозун тартышып, аяндашты. Бир желдирип, бир бастырып келишип, улам-улам токтолуп, терebelди тыңшаш-ты. Жунуш желдирип, кашатка чыгып, бир аз туруп кайра бура тартты. Коктуда туруп, ат жалына өбөктөшүп, өз ара кеңешип алышты. Кызды алып экөө илгери жөнөп, калгандары артынан чүү коймокболушту.

Туптуура бастырып келип топ камыштын түбүнө түшүштү. Тегеректин баары тыптынч... тырп эткен үн жок. Жыпардын жыты да жок...

Жунуш ары-бери басып, мурунку көндүм жерлеринен издеп карады. Кече эле жакында ушул жерлерде бирге олтуруп, бирге басып жүргөн Жыпарынын бүгүнкү күнүн ойлоп, кубанууга да, кейүүгө да болбоду. Белгисиз, щектүү кыял башын айландырды... Азоолок кана бейм...

Бет маңдайдагы бадалдан кара көлөкө ыргыды. Бир көрүнүп дагы көздөн жоголду. Дагы кылаң этип, дагы жоголду. Мына, туура жактагы арыктын жээгинен атчандарга карай чимирилди.

Жыпар!.. Жыпар!..

Туптуура келип жигиттердин алдына басты. Энтик-кен, күйүккөн... жүрөгүнүн дүпүлдөгөнү жанындагылар-га билинип турат.

— Жунуш кана, Жунуш?!..

— Мына мында...

— Мен силерди күтүп калдыбы, деп чуркай берип, күйүгүп кеттим. Кана, батыраак болгула!.. Бүгүн айыл-дын кейпи бузук... баары эл кулагын түрүп калыптыр, араңкачып чыктым...

Шап-шуп бут үзөнгүгө, көчүк ээрге барып конду. Ка-лын ымыртты жарып, жел аргы зыпылдатып, атчандар көлдү жакалай зымырылышты.

Айылда кыйкырык... ызы-чуу... бака-шака...

— Аттан!.. аттан!.. Узай электе жөнөгүлө!!!

— Көлдүн жээгинен дабырт угулгансыды. Ошо жак-ка чапкыла!.. Ат дабырты жер жарды. Үзөнгүлөр кагы-шып, куюшкандар шалдырап, ои беш аттуу кууй жөнөл-дү. Жээктен имерилип, адырга таяна бергенде куугунчу-лардын аттарынын бышкырыгы угулду. Алты атчан са-боолоп алып жөнөлдү. Адырдын этегине жармашкан-ча, чукулунан салып, бир топ куугунчу алдыдан торой чыгышты...

— Токто... токто!.. Жаныңан үмүтүң болсо токто!.. Качкындар бура тартып, бөксөнү карай бет алды.

Кыйкырык, өкүрүк талааны жаңыртып, каңылжаарды жара өрдөдү. Кызыган аттардын таноосу көк түтүн бо-луп созолонду...

— Карма... карма! Алдын торой чапкыла, алдын!..

— Тарс, тарс...

Мылтыктын үнү талааны дирилдетип, абаны толкундатып, созулуп барып басылды. Жунуштун аты мүдүрү-лүп барып сулады... жолдоштору Жунуштун тегерегине үймөлөктөштү...

КарсылДаган камчынын үнү, зыпылдаган союлдун дабышы далайга дейре басылбай жатты.

— Карм.а, эки колун артына байла! Бекем... Бекем!.. — деген үнгө үн кошулуп:

— Байлабагыла!.. Анда ийнедей кылмыш жок... ан-дан көрө мени байлагыла!.. Байлаганыңар менен мени андан ажырата албайсыңар. Баары бир елтүрүп сөөгүмдү албасанар, тирүү барбайм!..

Деген ыйлаган, чыңырган Жыпардын үнү, адырдын бетинде далайга дейре термелип, дирилдеп жатты.

VII

Жыпардын Мамырбайга төртүнчү катын болуп кел-генине бир жылга жакын болду.

Туулуп, өскөн жери, ойноп-күлгөн элинен ажыраганынан бери күндөр айдай чоюлуп өтүп жатты. Жашты-гынан эң кымбаттуу, кадырдуу чагы өткөндөн бери да-лай суулар акты. Өмүрүнүн бүткул жыргалы, бүткүл ыраматы артта калды. Он жети жылдык көңүлдүү тур-муш кара булут астына кирип жоголду. Турмуш көгүн-дөгү бүтүн жарык жылдызы түбөлүк өчтү. Чексиз үмүт, тоодой талап менен талпынган, желпинген жүрөгү жан-серек болду. Санааны сары суу жууду. Тилеги тескери-сине айланды.

Бүткүл жаштыгын, кирсиз жүрөгүн багыштаган, ти-легине тилектеш болгон жарынан айрылды. Жылдар, айлар бою сагынып еаргайыл тилеген өмүр жолдошунан кол жууду. Жаштык мастыгы, турмуш кызыгы менен эр-келенген назынан ажырады. Азат, эркин турмушка дег-деп план

курған күндөр кайта келбес болуп көздөн жо-голду. Жаштыгынын эң кызуу, эң кымбаттуу учкундары Жунуштун жалындуу жүрөгүндө калды. Ал баткан күн-дөй эми кайта келбейт... бүткүл дүйнөсүнөн, жан-теңи-нен артык көргөн Жунушун эми көрмөй жок. Мундуу, жугумдуу коңур үн, мындан кийин Жыпардын кулагын-да жаңырып, жанды элжиретип турбайт.

Жыпардын кабагына ар качан кар жааганы жааган. Келгенден бери анын кабагынын ачылганын көргөн киши жок. Мурунку толгон айдай жайнап, балкып турган ажардуу өң өчкөн. Өңүн саргыч боёк каптаган. Кылгырган кыялдуу көз, мурункудай жайнап нур чачпайт. Кай-гылуу, мундуу, сырдуу күйүт менен капталган. Ичтеги арман, ичтеги от жалындап-жалындап Жыпардын жүрөгүн өрттөйт. Анын ичинде чок жалын балбылдап жатканын ар бир караган киши сезет.

Жыпар өзүн тирүүлөй көмүлгөн көзү ачык өткөн жанга санайт, ырайымсыз турмуштун, алдамчы жазмыш-тын алданган, «олдолгон кулу деп эсептейт. Бүткүл жаш тилеги кара ташка тийген, канаты сынган кушка окшойт. Ак кар, көк музда адашып арманда өткөн жолоочуга те-ңейт өзүн, ээн талаа, эрме чөлдө калган, эли-журтунан айрылган, душмандын колуна түшкөн эриксиз Жыпар.

Жазмыш Жыпарды алдады... ычкынгыс торго, түпсүз орго салды.

Күн-түн үзүлүп санаа саргарып жан досун, өмүрлүк жолдошун көрбөгөнү—жылга жакын ширин сөз, бой эриткен көз караш, жылуу-жумшак эркелик көрбөгөнү далай болду.

Ошол шумдуу, еааттуу Түндөн бери сүйгөнү Жунуш-тан дарек жок. Анын жазымышы менен болгону, кимдер колунда жалдырап байлоодо жатканы Жыпарга белги-сиз, эл арасы ыраак, жол алыс. Эч нерсенин аңырты угулбайт. Үй-бүлөдөн эч кимиси Жыпарга сырын айт-пайт. Баары аны жеккөрөт. Шектүү, күмөндүү көз менеи карашат. Жөн кеп айтышса да какшыктап, каарып өтү-шөт.

Койчу Жумай>менен Жыпардын арасында айырма жок. Экөөнүн тең баркы бир. Жыпардын абысындары Жумайды кандай тилдесе, кандай каргаса, Жыпарды да андан кем кылышпайт. Жыпар, Жумайды агасындай кө-рөт, аны ар качан ачык чырай, жылуу-жумшак сөз менен каршы алат. Өзүнүн үлүшүнө тийген эт-мет, сорпо-мор-подон ар качан Жумайга алып коёт. Абысындарына көрсөтпөй эртең менен малга кетерде тооч, талкан ка-тып берет. Карды ач, үстү-башы жыртык, мусаапыр кел-беттенген Жумайды көрүп боору ооруйт. Абысындары-нын көр жемесин, каргап-шилегенин, үйдөн түртүп чы-гарганын көрүп, Жумайды аяйт. Алардын каргаган-ши-легендерине моюн сунуп, элден уялып, шылкыйып көсөө менен урган иттей болуп кулагын жапырып эшикке жөнөлгөн Жумайды көрүп көзүнө жаш келет.

Койчу, кургурдун күнү кыйын. Эчен жаан-чачындар-да жыртык кийими, жаман чокою менен ээн талаада кой менен алек. Эртели-кеч жегенине карды тойбойт. Арыл-даган шамал, аркыраган бороон көз ачтырбайт. Кышкы алай-дүлөй бороондо, жазгы кара нөшөр жамгырда бак-кан малы менен убара. Анын көргөн азабы, кылган эмге-ги менен иши болгон киши жок. Жумай да көп койчулар катардуу. Далай жаан-чачындарда, жандан, сай-сөөк-төн өткөн сууктарда калат. Муундары калтырап, колу-буту көк муштум болуп дирилдеп айылга кайтат. Тур-муштан, жокчулуктан назары сынып, көздөрү жалды-рап, муңайып, жандан өтөт.

Мына ушундай турмуштун кара чеңгелинде эзилip, чарчаган убактарда, Жыпар жылмайып каршы алат.

— Үшүп кетиптирсиз го, үйгө кирип отко жылыны-ңыз, малды башкалары карар.—Жылмайып жылуу жүз менен караганы, боору ооруп, көңүл айтканы Жумай-дын көзүн чайыттай ачат. Үшүгөнүн, кардынын ачканын эсинен чыгарат. Күүгүм кирип, эл орунга олтургандан кийин Жыпар, Жумайга тамак чыгарып берет.

Жумай Жыпарды жанынан жакшы көрөт. Аны урматтап, улуктал турат. Жыпардын кылган жакшылыгын көкөйүнөн чыгарбайт. Жыпар дегенде төбөсү менен жер казууга даяр.

— Мээримдүү, боорукер жакшылардын баарынын ырысы жок болот экен...— деп талаага барганда курбу-курдаштарына айтып, Жыпарды мактай турган. Жыпардын боорукердигине, адамгерчилигине баа берип түгөтө алчу эмес.

Жеке Жумай эмес Мамырбайдын коңшу-колондору да Жыпарды беш бармагындай билишчү. Анын бой кетербөгөндүгү, баарыга тендиги, адамгерчилиги жомок ордуна үйдөн-үйгө таралчу. Жыпарды абысындары менен анын арасында жер менен көктөй айырма бардай көрүшчү. Абысындарынын Жыпарга көрсөткөн жемесин, күнүлүгүн айтышып:

— Бечера, ай-ээ? Канчалык кордоп, жемелеп жатса да кыңк этпейт. Күнүлөрүнүн ирик-чирик сөздөрүнө кулагын салбайт. Ырыстуу, кешиктүү болуп эле, жаркырап жайнап олтурчу кебетеси бар экен... кайдан жүрүп ушул казпырларга туш болду экен?!.. — дешип айылдаштар жүргөн-турган сайын кеп кылышат.

Жыпарды Жунуштун колунан ажыратып алгандан кинин кечктирбей эле Мамырбайга беришти. Жыпар ыйлады. каргады... көз жашын көл кылып жалычды. Жа-пы жгп, каны жат карыгл кстпеске, жаш жанын жансыз абышкага кор кылбаска тырышса да, айла болбоду. Мээримсиз, таш боор, кара жүрөк атасы кулак салбады. Көзүнүн чечекейиндей болгон жалгыз кызын күнү үстү-нө берүүдөн ийменбеди. Ыйлатып, сыктатып жатып, зор-дук менен аткарып берди. Жыпардын түбөлүк күң болуп, кор болуп өтүшүнө көз жумду.

— Элге, журтка шерменде кылдың!... Кайсы бетибиз менен элге көрүнөбүз. Ата-бабабыздын наркын, жорук-жосунун буздуң!..— дешип кайта Жыпарды жемелеш-ти. Өзүнүн сүйгөнү, жактырганы менен качканын.

— Ар намыс... өлүм...— деп ойлошту. Далайды уула-ган эски турмуштун эски, чирик салты буларды да уула-ды. Буларды да багындырып, өз кучагына алды. Атыр жыты жер жарып, жаңыдан үлбүрөп ачылып келе жат-кан гүлдүн мезгилсиз үзүлүүнө себеп болушту.

Жыпар, Мамырбайдыкына келгенден бери жылуу сөз, жарык чырай көргөн жок. Ата намысын, кайин намысын булгаган Жыпардын башынан сасык туман айрылбады. Жакшыны коюп, жаманга качкан кыздын баркы бир ты-йын. Анын тилеги, анын жаш жүрөгү башкада экенин сезгиси келишпейт.

Ата-бабанын салг-санаасынан карыш чыкпа! Ошол жолдо эмне болсоң да бол!.. Бирок намысты бул-габа!..

Деген сөздү абысындары жаткан-турган сайын кула-гына куйду. Жыпарды абысындары көрө алышпайт. Аны кезеги келген эчен түрдүү сасык сөздөр менен булгап, тилдеп, жемелеп алышат. Баскан-турганынан кылдай кыйкым таап болбосо да ажылдашып, ортого алып, ку-лак, мээсин жешет. Көрүнгөн элге жамандап, жаман атын чыгарууга аракет кылышат. Мамырбай дагы катын аламын деп кеңеш кылганда эле чарылдап каршы келген токолдорго, Жыпардын Жунуш менен качканк табылбас шылтоо болду. Мамырбайдын көзүнчө жамандап, тилдеп уялтууну, Жунушун эскерттип, кордоп, табалап алуу-ну чоң өнөр кылып алышты.

Карыган кезинде көп катындын ортосундагы кыжың-кужуң менен делбеленген Мамырбай унчукпайт. Жыпарды жактырса да, башкалары азуусун айга жанышып, ажылдап келгенде алдына карап тим болот. Жыпар, Жунуш менен качпаса, балким Мамырбай Жыпарга тил тийдирбес эле. Бирок айып Жыпардын өзүнөн кетти. Бир дубан элдин жакшысы, атактуусу Мамырбайды чанып, гомояктын топору менен качышы бардык ишти бузду. Мамырбайдын да, өз атасынын да наамын булгады. Элдин баарына уят кылды. Жунуш менен качкан, наам булгаган Жыпарды Мамырбай албай турган болду. Мын-дан башка кыз элде түгөнүп

калыптырбы? Башкасынан канчаны алам, Мамырбайдан кыз аёочу ким бар? Бирок:

— Катын намыс үчүн кара киет. Мамырбай ко-луктусун бир томожактын топоруна тарттырып жибериптир,— деген сөз андан жаман. Намысты колдон чыгарбоого керек. Эмне болсо, болору болду, боёсу канды. Кызды алып намысымды кайтарам, деп Макең кайта сабыр кылды. Намыска чыдабай, эки жаштын тамырына балта чаап, кызды колуна алды. Кыз, Мамырбайды сүйө-бү, жокпу? Оюна да келген жок. Ушул ыйлатып-сыктатып, канкакшатып алганы бүлө болобу, жокпу?.. Анын жамоочолук кереги жок. Намыс, намыс керек!..

А, деген күндөрдө Мамырбай Жыпарды эзүү, жанчуу оюнда жүрдү. Андан кандай да болсо өч алгысы келип, кыйкым таап, уруп-согуп да алды. Көр жемени көбөйтүп, ата-бабасынан эчтеме калтырбай боктоп, Жыпардын сайсөөгүн какшатты. Күн-түн дебей жемелеп, жүрөгүнө сары суу куйду. Сабап, сабап эшикке чыгарып таштаган күндөрү да көп болду. Мурун оюн-күлкүдөн башка уруу-согууну билбеген, турмуштун каарын көрбө-гөн жаштын үрөйүн алды. Жыпар амалсыз, айласыз көндү... турмуштун ысылы-суугуна моюн сунду... кайнар жаштарын төгүп, таң атканча солкулдап ыйлап, көз жашы менен бетин жууп, өз-өзүн сооротту...

«Жазмышым ушу болгондон кийин кимге таарынам... кимден жардам сурайм!»..—деп кулагын жапырып, ук-мамыш-көрмөмүшкө салынды.

«Бешенеге жазганын көрүү керек. Кудай тагдырың-ды ушундай жазгандан кийин, көнмөйүнчө чараң бар-бы?!.. көн... чыда!.. тагдырың ушундай болгондон кийин айып кимде?..» деп жазмышка моюн сунду...

VIII

Как чокуда турган күндүн ысыктыгы мээден өтөт. Жүрөктү энтиктирип кун кайнайт. Чекеден мончок-мон-чок

тер агызып, ысык жүрөктү күйгүзөт. Жан-жаныбар-дын баары көлөкө издеп, азыраак дем алгысы келет. Та-мак кургап, ооз кеберсип, чаңкайт.

Закым жыбырап электенип, желе тартып толкунда-нат. ЧөпГөр, гүлдөр, эгиндер жалбырактарын салбыратып, соолуйт. Баштарын бүгүн күндөн жашыргандай бо-лушат.

Чөп чабылып, эгиндер сары-ала болуп бышып келе жаткан чак. Жумурай журттун билек күчү—эмгекчилер кызуу иш үстүндө. Жакадагы жатакчылар, тоодон—жай-лоодон келген жумушчулар кызуу аракетте. Апийим кескен, арпа оргон эл талаадан таалай издешет. Күндүн ысыктыгына, күйдүргөнүнө моюн бербестен кара жан-дын камы үчүн алп урушат. Созолонуп-еозолонуп ырда-ган жигиттердин үнү закымды толкундатып, талааны жаңыртат. Жаркылдаган орок, булактаган чалгы жердин түрүн өзгөртөт. Теңселген көк шибердүү жерлер та-кырайып, машактары ийилген, дандары ырсайып, тышы-на чыгып турган жерлерде боолонгон эгин, чөмөлө пайда болот.

Ойдогу, тоодогу элдин баарын шумдуктуу аңырт кап-гады. Эл кулагын түрүп, улуу-кичүү дебей, эртели-кеч аңыртка кулак салды. Ары өткөн, бери өткөндөрдү токтотуп маани-жайды сурашты. Ар ким ар кандайча коркунучтуу кабар келтирет.

— Падыша жаштардын баарын солдатка алмай болуптур. Кермен урушуна жиберет экен...

— Жок, андай эмес... уруштагы солдаттар жатычу чуңкур каздырат,— дешет.

— Бир дубандын жакшыларынын баарын уезд чакырыптыр, падышанын барманын угузуп, солдат бересин,— дептир.

— Жакшылар «биз беребиз» деп убада кыла албайбыз, эл эмне дээр экен, анан кийин жооп берели,—дешип таралыптыр.

— Ооба, жакшылар букарага кеңешмек беле!.. Ал калп эле өздөрүнүн баркын көтөрүшкөнү. Өзүбүздүн бала-бакыра

калса башкалардыкый алса, ала берсин, деп кеңешип жаткандарын биздин .Курман__угуп келиптир.

Бир бирине жуушпаган, бирок негизинде чын сөзү эл-дин баарына таралды. Ой-тоодо, талаа түздө жаткандын баары убайымга түштү. Аңырт күчөгөндөн күчөдү. Укпаган жан калбады. «Солдат» дегенде ордуна тура кача турган элдин үрөйлөрү учту.

— Солдатка алып кетсе, оокат эмне болот?..

— Силер кетсеңер, биз кантип жан сактайбыз?!.. Кол күчү, мандан тери менен оокат кылгандар күн

мурун асан кайгы болушту. Кабар бекерче кабар эмес, чын болуп чыкты. Далай эмгекчилер «эмне болду экен» деп жүрүп, оокаттарынан калышты. Анча-мынча укканга ишенбегендер калаага карай сапырылышты. Калаадан аныгын, чындыгын угуп, элдин ортосуна келип аңгеме согушту.

— Чын эле алат экен... алганда да өз атың, өз ээр гокумуң, кийим-кечегин, азык-түлүгүңдү ала барат экенсиң, уруш катуу болсо керек. Ак падышадан батыраак алгыла деген буйрук келиптир.

Деген сез жеке чоңдор эмес, жаш балдардын кулактарына да коргошундай куюлду. Үрөйү учкан, дагдыра-ган эл ары толкуду, бери толкуду, ой-тоо, талаа-түздө жайнаган, кайнаган элдин эсеби жок. Бардык жерде бака-шака... кызуу, жандуу аракет. Айылдан айылга, ойдон тоого, тоодон ойго чапкылаган, кулагын түргөн жан. Эл-дин мүнөзү, түрү өзгөрдү, түндүр-күндүр дебей алда кандай эмнеге камданып, даярданып жатты. Катуу тол-кундан кийин көпкө дейре токтоно албаган көлдөй болуп эл чайкалды... Толкунданды... минер унаа, ээр-токум камдоого киришти. Талаадан таппаганы—калаага, ка-лаадан таппаганы—талаага жабалактады. Алынган апи-ийм, бастырылган эгин, мал базарды каптады.

Эл кулагын түрдү, эмнегедир жашырыкча күттү...

— Пишкек, Токмокту кыргыздар, Алматыны казактар алыптыр. Байсоорунду кечээ камап, калааны өрттөй

баштаптыр,— деген коркунучтуу аңырт дагы таралды. Талаа дагы жайнады, эл баштагыдан беш бетер толкун-данды. Бакандар учталды, союлдар камдалды. Темир айрылар бакандын башына минип, айза милдетин аткар-мак болду. Араң турган эл дыгдырылып, ат коюуга даяр болду.

Балкыган күн батып, күүгүм кучагын жайды. Жерди коюу жым-мырт каптады... Ысык-Көлдүн күнгөй жагы асман мелжиген кызыл өрт менен балбылдады... Бүткүл көл бетин жарык кылып, түндү күндүзгүдөй кылып жатты. Өрт көбөйгөндөн көбөйдү. Барган сайын балбылдап,

жалыны асманды жалмагандай көрүндү... Жер дүнүйөнүн баары улуган иттердин шумдуу үндөрүнө кошулган, маараган, мөөреген малдын ызы-чуусу менен толду, Катын-кыздардын кудайлаганы, жаш балдардын ыйлаганы менен шумдуу түн, ого бетер шумдуу түргө кирди...

Таң күндөгүдөн кызарып атты... далайга дейре күн көтөрүлбөй кейигенсип, нааразылык кылган өңдөндү... Күндүн нуру күндөгүдөн ачуураак, күндөгүдөн каардуу-раак кайнады...

Ак желек көтөрүп, айыл-айылды аралап, чабармандар жар салды:

— Оой, улуу казатка... улуу казатка, аттангыла!

Ак-сарбашыл союлду. Үй сайын көкөлөп түтүн көтөрүлдү. Темир айры, ачтама айза көтөрүп, жарак көтөрө ала тургандардын баары жалпы атка миништи. Топ-топ болуп чогулуп, алда кайда кетип жатышты. Маңдайдагы тасманын жону ак туу көтөрүшкөн, айзалары кылкылдаган эл менен толду. Бир аз аялдап туруп, эки бөлүнүп аттарынын оозун коё берип, пасолкөнү карай качырышты. Ана, пасолкөгө алды кире берди. Аттардын туяктарынан чыккан чаң ашыгып, ашыгып жерден качып көктү көздөй көтөрүлдү.

Тарсылдаган мылтык, кыйкырык, өкүрүк менен жер-дин асты, үстүнө, көмкөрүлгөндөй болду, онтогон адам, корккон

малдын үнү тынччылыкты бузду. Аккан канды тойбос кара жер ийменбестен соруп жатты.

Кече гана ага-тууган өңдөнүп аралашып, сүйлөшүп жүргөн эки уруу эл — эмгекчилери бүгүн бир-бирине душман... бүгүн бирин-бири жулкуп, тытышып, кыйрашып жатты. Эмне себептен экенин өздөрү да билбестен бири-бирин тааныбай бычакташты...

Алда кимдердин кесепети, алда кимдердин кутуртканы, бузуктугу аркасында далай күнөөсүз кандар акты... Далай баш, далай дене себеби эмне экенине көзү жетпей, курман болду... ата баласынан, бала атасынан, үй-бүлөлөрүнөн түбөлүк айрылды. Алда кайдагы канкорлордун кан ичерлердин кесепетинен эчен миңдеген айыпсыз жан үйсүз, жайсыз калды...

Ээленген, күүлөнгөн өрт, бардык жерден көрүндү, тү-түндөр булут болуп, кызгылт тартып тоо-тоонун башына барып уюду.

Узак турган жок. Калың кыргыз үркүп жөнөлдү...

Тууган-өскөн жерин, даяр оокат-тиричилигин таштап, гааныбаган, билбеген белгисиз жакка жол таргты. Унаалуулар элден мурун, андан кийин көрпө-төшөгүн көтөрүп, оору-сыркоосуна карабай, жөө-жалаңдап качышты. Элдин кебү эмнеден качканды, эмнеден үрккөнүн сезген жок. «Кач, кач»тын капшабы менен кете беришти...

Ак кар, көк музду жиреп, тар кечүү, тайгак ашууну ашып, тоо-таш басып алда кайда житишти. Бир нече күн жол азабын тартып, жаан-чачында үйсүз, ашсыз калып, өлдүм-талдым дегенде сырттагы Сары-Жазыга жетишти. Жабыла конуп, бир топ күнү зс алышты.

Сырт... баары жер жылаңач. Аттын тушоолоруна келбеген бетегеден башка, түк жок. Сейрек, бириндзэк аба. Ак селдеге оронгон үнсүз, жансыз тоолор. Кайда кара-саң анда тоо, көктө көгөргөн асман, андан башка эчте-меге көзүн түшлөйт. Ар кай жерде чочуган өңдөнүп чыга калган кулжалар. Баары муң... баары жылаңач...

Жыпар челегин көтөрүп суунун боюна келди. Шаркы--рап, ак көбүк чачыратып, таштан ташка секирип агып жаткан суу, суунун ичинде бүлбүлдөп, жымылдаган жылдыздардын шооласы ага жакын, тааныш көрүндү. Эсине жайлоо, оюн, ыр, суу боюнда Жунуш менен сыр-дашып олтурганы түштү. Жунуштун коңур үнү, маңда-йынан сылап эркелеткени көз алдына келип жатты. Ажырашардагы айткан ыры, өбүшүп, көзүн жалдыра-тып, таштап кете албай муңайганы оюна келди. Ал убактагы кызыкчылык, убайымеыздыкты ойлоп, эриксиз кө-зүнүн жашы акты. Суунун боюнда олтуруп, бетин эки колу менен басып алып, солкулдап, өксүп-өксүп жаш балдарча ыйлады... моокуму, өз өзүнөн табасы канганча көзүнүн ысык жашы менен бетин жууду.

— Дагы жүзүндү көрө алар бекемин... жүзүндү бир көрүп, көксөгөн көңүлүм тойгончо бир карап өлсөм, ар-маным калбас эле. Ичтеги дартымды, жалынсыз отко сен үчүн куйгөнүмдү айтып, анан өлсөм, мен бактылуу болор элем... сенин бактыңа мен каргаша болдум... бүт-күл турмушунду бузуп, дубана катардуу кылып кеттим. Неге келдиң?.. Неге ырдадың?.. Сааттуу түндө сааттуу оюнга мен кайдан бардым?!.. Кайдан сени менен тааныштым?!.. Карагат көзүңдү жалдыратып, канатынан айрылган каздай кылып, сени таштап м.ен кайда кет-тим?.. Мен ким элем, сен ким элең?!.. Баары айып мен-де!.. Учурашып, дидарыбызды көрүшө албастан адаш-тык. Сен мени кечир, Жунуш!..

Ташка башын сөөп баштагыдан да беш бетер өксүдү.

Караңгы түндө үңгүрөгөн шумдуу үн ушул. Бул канат бутагынан айрылган, сүйгөнүнөн ажырап, душмандын колуна түшкөн армандуунун үнү...

— Жеңе, жеңетай маа караңызчы!..

Жыпар жеңи менен көл болгон жашын сүртүп, өйдө турду. Алдында көзүнө жашы мелт-калт толгон Жуман турат. Бирөөнү аяган, бирөөгө кейиген өңдүү.

— Мен сизди эмне болду экен деп жаным калбады. Издеп, издеп таппай чарчадым... Суу жактан карайынчы деп келип сизди таптым. Кечинде кой жайып келе жат-сам,

жаныма бир кара торун жигит келип, Мамырбайдын айлын сурады. Мен аныч койчусу экенимди билдирдим. эле, атынан ыргып түшүп, кучактап колумду кысты. Анан сизди сурады. Мен баары жогун айтып бердим эле, көзүнө жаш алып барып, кайта тыйылды. Мына бул кат-ты сизге берип кой, андан аркысын өзү билет, деп көп суранып, аттанып кетти.

Колундагы катты Жыпарга сунду. Жыпар чыдай ал-бады. Катты көкүрөгүнө кысып-кысып чуркап, өңгүрөп ыйлап жиберди.

Бир аздан кийин оюна келип, эч ким жокто ашыгып катты ачты.

«Сүйгөнүм Жыпар!

Колунду кысып, ысык саламымды жиберем. Сенден ажырагандан кийин ит көрбөгөн кордукту көрдүм. 5 ай түрмөдө жатып, араң кутулдум. Түрмөдөн чыккандан бери келесоо кишидей жүрөм. Канчалык амал кылсам да ак жүзүңдү көрө албадым. Кыйналдым... кысталдым... менин бар үмүтүм: ак жүзүңдү көрүү, көрбөсөм жинди болуп кетемби?...»

...Деп ичтеги арманын, дартын айтып келип:

«Биздин эл Сары-Жазыдан туура Турпанга кетмек болушту. Эртең көчөбүз. Эгерде көңүлүң баштагыдай эле менде болсо, мени менен кач! Бирге бололу! Силер-дин айыл түн жарымынан кийин Текести карай көчөт экен. Мени күт... эгерде кечигип калсам, Ала-Айгыр-Сай-калды ашуусунан күт. Мен ошондо болом...

Көкүрөгү күйүттүү, жаны жаралуу: Жунушун».

Катты окуп, эс-учун билбей жыгылды. Эл кечөр-көчкөнчө ыйлай берип эки көзү муштумдай болду. Бир жыл-дан бери ичине чогулган бугунун баарын көз жашы менен жууду. Каттын кайта-кайта алып жыттады... өптү... азыраак эс алгандай болду...

Мамырбайдын айлы жапырт көчүп жөнөлдү.

Сырттын кабагына кар жааган, менменсинген тоо-лорунун аркасынан мунарланып ай калкып чыкты. Ай нуру менен, баштатан мундуу сырт, ого бетер мундуу көрүндү.

Салаңдаган көлөкөлөр кыскарып, жер жүзү күмүш нурга чөмүлдү, сырттын мундуу жымжырт тынччы-лыгын бузбаска тырышып, көч жылжып, узун желе тар-тып чубалды. Ашууну такай келип конгон эл дароо жо-гору көтөрүлө баштады.

Сырттагы ашуулардын эң катаалы, эң опуртмалуу-су — Ала-Айгыр-Сайкал. Муну ашкан көч өтө чебердик менен ашат. Муздан сойголоп, далай жерге дейре жылгаяктап барып, анан оңолот. Жалгыз бир чубама гана жол. Андан кылт зткендин дайыны табылбайт.

Көч ашуунун белине чыккан убакта Жыпар, зэр-токумун оңдоп, басмайылын тартымыш болуп көчтөн калып калды.

Жунуштун убадасы ушул жер.

Жыпардын жүрөгү алда кайда алып учат. Кыял чиркин миң түрдүү ойго кетти. Көңүл алда немеге кубанып, көтөрүлдү. Жаштык эпкини дагы жанданды. Башкача жан кирди. Сүйгөнү айлап-жылдап күткөн Жунушун күтүп Жыпар жымылдады. Денеси балкып, көзү чолпон жылдыздай болуп балбылдады.

Мына, өмүрдүк жан жолдошу, ширин досу жаркырап жайнап келип кол алышат. Кысып-кысып айкалышып өбүшөт. Кызык өмүр, эркин турмуш кушу кайта келип баштарына конот, бирге жыргап-куунап өмүр сүрүшөт. Жаштыктын биринчи күндөрүн кандай өткөргөн, өмүрдүн ширесин кандай татыган болушса, мындан кийин ошол калыпка кайтышат.

Кокустан, арт жагынан карышкыр улуду. Туура жактан бирөө ага жооп кайтарды. Төмөн жактагы зоо жаңырып, кошомат кылды.

Жунуш жок...

Жыпарды коркуу басты, Жунуштун келбегенине куй-көлөндү.

Бир жагынан коркуу, бир жагынан күтүү сабырсыз-дыгы менен Жыпарды калтыроо кармады. «Ашуунун белинде бол. Ошондо болом...» деген сөзү эсине түшүп, араак аялдоого да ойлоду. Бирок ач көз, канкор карыш-кырлар дагы улушту.

Жунушту бул жерде күнү-түнү кү-түүгө да ыраазы. Бирок бекерден-бекер ач карышкыр-ларга азык болгусу келбеди. Кандай да болсо өзүн сүй-гөнүнүн колуна аман тапшыргысы келди. Ашууну эңке-йип, көчтүн караанын чамаалап, аяндап жүрө бермекчи болуп, Сары-Жазы жакка бир карап алды. Аяндай бас-тырып, ашууну эңкейип жолго түштү...

Жыпарды издөөгө жиберген Мамырбайдын жигиттери ашуунун белине дейре келишти. Эч кайда эчтемкенин дареги билинбеди. Чакырышып-кыйкырышып да көрүш-тү — үн жок. Тымтырс. Сары-Жазы жаккы бетке да ба-рып карашты, дайны билинбейт.

Күндүн мурду жайылгандан кийин жигиттер жолду байкап, из карашты. Бурулуштагы муздун үстүндө ат тайгаланган таканын изин көрүштү. Аттарын бирине карматып коюшуп, башкалары боортоктоп жата калы-шып, зоонун төмөн жагына көз салышты. Зоонун орто-сундагы чоң тектирче таштын үстүнөн бир ат, бир кишинин өлүгүн көрүштү.

Бечара, эрксиз турмуштун зриксиз курманы экен ээ!— деп жигиттердин бирөө терең күрсүндү. Башкала-рынын көздөрүнөн жаштары мончоктоп, тектир ташты карай тегеренди...

Эпилог

23-жылы Жунушту Фергана областында учураттым. «Сато» карамай кенинин башкармасындагы бир бөлүм-дүн башчысы экен. Квартирине барып, бир топко дейре эл-журтту, өткөн күндөрдү эскерип олтурдук. Мамырбайды Төкөскө бара жатканда калмактар өлтүргөнүн, Кендирбайдын молдолукту таштап контрабанд брлуп кеткенин айтты. Өз ыңгайы келгенде Жыпарды да эскерип өттүм эле, өңү азырак өзгөрө түшүп:

— Ээй жашчылык-масчылык... баары чогулуп келип акмакчылык!..— деп ары-бери басып келип,— азыр аны ойлоор чак эмес, чарбабызды жолго коюу, өнөр жайла-рыбызды күчөтүү заманы!.. Не до любви, братец мой— деп

ордуна олтурду. Мен да жаралуу жерине тийгеем-ди билип, сүрүштүрүп, созуп турганым жок. Амандашып, колун кысып, эшикке чыктым.